

Anmeldelser

Hanne Ruus: Danske kerneord. Centrale dele af den danske leksikalske norm I-II. København: Gyldendal 1995. Kr. 478,-.

I avhandlingen *Danske kerneord. Centrale dele af den danske leksikalske norm I-II* er Hanne Ruus' prosjekt å finne fram til og beskrive sentrale deler av det ordforrådet som deles av alle med dansk som morsmål, og som alle derfor alle danske kan forutsette kjent hos en dansk samtalepartner. I beskrivelsen inngår også analyser av semantiske relasjoner mellom disse ordene. Når Ruus velger å kalle de betydningsenheterne som er felles for språkbrukerne, kjerneordene, for 'den leksikalske norm', tilsvarer dette bruken av ordet 'norm' i omtale av grammatiske og fonologiske regler som følges av innfødte talere. Norm betyr i denne forstand det vanlige, det utbredte, det normale.

Avhandlingen bygger på et omfattende empiriske arbeid og på teoretiske reonnementer fra flere fag og disipliner, først og fremst nordisk leksikografi, kognitiv semantikk og språkfilosofi. Det empiriske arbeidet som dokumenteres i avhandlingen, kan grovt sett deles i to deler, som er metodisk svært ulike og langt på vei bygger på ulike teoretiske forutsetninger. Den ene delen består av frekvensanalyser av trykte tekster som gir grunnlaget for utvelgelsen av de ordene (egentlig lemmaene) som ut fra gitte kriterier skal regnes til den leksikalske norm, og den andre er en analyse av logiske relasjoner mellom de ordene (lemmaene) som inngår i normen.

Generell karakteristik

Dette er en perspektivrik avhandling. Den er også klart skrevet, og redegjørelsen for metodene er presis og uttømmende. Det er derfor mulig å gå forfatteren etter i sømmene, hvilket hun også eksplisitt inviterer til i sin understreking av studiens etterprøvbarehet. Dette gjør studien til et godt grunnlag for diskusjon av metodevalg for seinere studier av frekvensforhold i danske korpora, strukturen av det mentale leksikon og beskrivelse av semantiske nettverk. Ruus legger åpent ut de problemene hun har hatt i databearbeidingen og tolkningen. Noen vil kanskje synes at beskrivelsen av de mange trinnene i analysene er vel detaljerte, men jeg synes det er velgjørende å få premissene og framgangsmåten så presist og fullstendig beskrevet.

Selv om de metodiske valgene som er gjort, er godt dokumentert, og metode- ne konsekvent fulgt, vil man alltid kunne diskutere om de metoden som er valgt, er de beste. Metodevalget vil i mange tilfeller være et spørsmål om skjønn, og en del steder har forfatteren gjort andre valg enn jeg ville ha gjort i hennes situasjon. I tillegg til presentasjonen av arbeidet vil jeg konsentrere fremstillingen om di-

skusjon av de metodiske valgene som er gjort. Selve utføringen av arbeidet ut fra de valgte premissene har jeg langt mindre å si om ut over at den synes å være meget presis og god.

De to nevnte delene hører til to historiske lag i Hanne Ruus' faglige arbeid – ett fra 1970-tallet og ett fra de senere år. Det ordmaterialet hun har lagt til grunn for de analysene som fører fram til de utvalgte kjerneordene, er frekvenslister som stammer fra hennes og Bente Macgaards arbeid i det såkalte DANWORD-prosjektet på 70-tallet. Det formatet disse listene er lagret i, har satt rammene for frekvensanalysene. I avhandlingen er arbeidet med DANWORD-listene (kapittel 2 og 3) rammet inn av de kapitlene som representerer det andre laget, nemlig introduksjonskapitlet, som er basert på nyere språkfilosofi og et kognitivt semantisk fagsyn, og avslutningskapitlene, som bl.a. inneholder den semantiske analysen. Når en studie utnytter materiale fra et tidligere prosjekt, som opprinnelig ble samlet inn og analysert med et annet siktemål, er det naturligvis spesielt interessant å se i hvilken grad og på hvilke måter de tidligste delene har latt seg utnytte og inkorporere i en ny sammenheng. Jeg vil omtale avhandlingens deler i den rekkefølgen de er står i boka, med spesiell vekt på forholdet mellom på den ene side de premissene som er lagt i innledningen og frekvensanalysen av DANWORD-materialet, og på den annen side forholdet mellom de funne kjerneordene fra dette materialet og den semantiske analysen.

Det teoretiske grunnlaget

Ruus innleder hele avhandlingen med et kort kapittel som bl.a. inneholder språkfilosofiske betraktninger om menneskers forhold til språk og forholdet mellom form og innhold i språklige uttrykk. Hun framhever, med henvisning til språkfilosofen Peter Zinkernagel, at språk, mennesker og resten av verden henger uløselig sammen, og alle er like nødvendige for at vi i det hele tatt skal kunne vite noe. Når alle disse størrelsene er gitt som deler av verden, må man også kunne bruke språket til å snakke om resten av verden, og hun fastslår at man godt kan bruke språket til å beskrive betydning. At dette fungerer upåklagelig, finner hun bevis for i den leksikalske tradisjon.

Zinkernagel setter opp en nødvendig relasjon mellom størrelser som et vilkår for enhver beskrivelse – en gitt størrelse kan ikke beskrives uten at vi aksepterer at den er relatert til en annen. For undersøkelser av språk og språkbruk er forholdet mellom påstand og virkelighet, mellom person og situasjon og mellom kropp og person de viktigste. Men dette utgangspunktet drøfter Ruus inngående forholdet mellom betydning og forståelse, som hun mener man kan se som en nødvendig relasjon i zinkernagelsk forstand, og konkluderer med at vi kun kan identifisere betydning ved å referere til forståelse. Vi har en permanent forståelsesberedskap som ikke kan koples fra. Når man utsettes for språk, kan man ikke la være å forsøke å tolke og finne fram til en betydning.

I avsnittet »Sprogkundskab hører hjemme i hele kroppen« argumenterer hun med utgangspunkt i kognitiv semantikk for å se menneskelige oppfattelsesmøn-

stre som et aktivt sett av strukturer og prosesser som er basert på individenes erfaringer og interaksjon med omgivelsene. De språklige erfaringene er uløselig bundet sammen med de fysiske, kroppslige erfaringene.

Innledningskapitlet avsluttes med en redegjørelse for hva hun forstår med leksikalsk norm, og en kort redegjørelse for gangen i arbeidet. I denne redegjørelsen er det særlig én formulering jeg vil framheve. Hun skriver at ved å avgrense ordene ved hjelp av ikke-semantiske kriterier sikrer hun seg at ordene blir funnet uavhengig av de semantiske kriterier hun senere vil registrere hos dem. På denne måten sikrer hun seg, skriver hun, mot at undersøkelsen blir sirkulær. Dette forstår jeg ikke. Om det er gjort valg basert ikke bare på formelle, men også på semantiske kriterier (som f.eks. oppsplitting i ulike enheter basert på betydningsanalyse med utgangspunkt i kontekst) skulle det være fullt mulig å analysere de semantiske *relasjonene* mellom ordene – som er det avhandlingens siste del går ut på, uten at det er fare for sirkularitet.

De størrelsene Ruus vil fange inn i prosjektet, er ord som finnes i det mentale leksikon, det alle danske morsmålstalere kan forutsette kjent hos hverandre. Det har vi ikke direkte tilgang til, og som materiale har Ruus derfor valgt å bruke skriftlige tekster som leses av mange. Dette er ikke noe urimelig valg, men på bakgrunn av den sterkt betoningen av innholdets betydning («Det er innholdet det hele dreier seg om») tidligere i kapitlet, er det overraskende at hun av prinsipielle grunner ikke vil støtte seg til semantiske kriterier i analysen. Hva slags enheter er det hun får hentet inn fra sine tekster når det hun kaller kjerneord ikke har noen registrerte semantiske egenskaper, men er størrelser som i frekvensanalysen behandles som semantisk tomme bokstavkombinasjoner? Og hvordan vil seinere tilordningen av semantiske egenskaper foretas? Dette er spørsmål leseren ikke kan unngå å stille seg – og som jeg vil komme tilbake til.

Materialet

Det ordmaterialet Ruus har basert sin analyse på, er som nevnt hentet fra DANWORD-prosjektet. I dette prosjektet ble det utarbeidet frekvenssorterte ordlister basert på et feldelt korpus av tekstprøver fra følgende 'tekstarter': ukeblader, aviser, fagtidsskrifter, romaner og barnebøker. Innenfor hver tekststart ble de mest leste tekstene valgt. Fra hver tekststart ble det tatt med 1000 prøver på 250 ord.

Alle som vil prøve å finne fram til et språks mest frekvente ord, må ta utgangspunkt i et konkret materiale – og frekvensene som finnes, gjelder bare for dette konkrete materialet. Hvis man likevel ønsker å kunne generalisere ut over det gitte datasettet, blir det vesentlig å finne et materiale som kan regnes som mest mulig representativt. Hanne Ruus har sammenliknet utvalget av graford i de fem listene og har funnet at listen fra ukebladmaterialet har det minst påfallende ordforrådet, dvs. den har størst andel av de ordene som finnes på alle de fem listene. Hun har derfor valgt å basere sitt arbeid med å analysere fram kjerneord på listen fra ukebladene. Dette virker som en god løsning når hun først vil bruke DAN-

WORD-materialet, men representasjonsproblemet er naturligvis ikke endelig løst med dette. I dette, som på andre måter, er rammene lagt gjennom de valgene som ble gjort i det første prosjektet.

Ett problem i spørsmålet om representativitet er selvfølgelig selve inndelingen i tekstarter. De fem tekstartene i DANWORD-prosjektet skiller seg fra hverandre på ulike måter, dels i utvalget av emner de normalt behandler, dels i distribusjonsform, dels i målgruppe. Det er grunn til å tro at de ulike faktorene ikke har samme vekt når det gjelder hvilket ordforråd som finnes i tekstene. I avhandlingen drøftes ikke hva som er lagt i selve begrepet tekstart, men siden 'tekstart'-begrepet i denne sammenheng følger med fra DANWORD-prosjektet, er det nærliggende å søke definisjonen i dette prosjektets publikasjoner. I det verket som presenterer ukebladsmaterialet (Bente Macgaard og Hanne Ruus: *Hyppige ord i danske aviser, ugeblade og fagblade*, Gyldendal 1986) er tekstart introdusert i forbindelse med en diskusjon av representativiteten til de valgte tekstene.

Vi har valgt at opfylde kravet om homogenitet ved at oppgøre ordhyppigheder i forskjellige genrer, *tekstarter*, og undersøge disse tekstarter hver for sig. Hver tekstart antages at inneholde et homogent språk.
(Macgaard og Ruus 1986, side 5 i Bind 2. Kursiv i originalen.)

Siden ett av premissene synes å ha vært at ordforrådet henger sammen med tekstart (som her ser ut til å regnes som synonymt med sjanger), snarere enn f.eks. størrelser som innhold eller målgruppe, er det viktig å få fastslått hva som ligger i begrepet tekstart. Begrepet sjanger er litt problematisk i dette tilfellet i og med at noen av 'tekstartene', som aviser og ukeblad, inneholder mange tekster som vil kunne regnes til ulike sjangrer mens romaner kan regnes som én sammenhengende tekst i én sjanger.

I avhandlingen er det opplyst at det er de mest leste ukebladene som er kommet med, og i Macgaard og Ruus 1986 er det gjort rede for hvilke ukeblad dette er. Av de 8 ukebladene som er nevnt, er det 3 (*Hjemmet*, *Alt for Damerne* og *Hendes Verden/Flittige Hænder*) som spesielt har kvinner som målgruppe. De øvrige er henvendt mot et mer allment publikum, ikke spesielt mot menn eller kvinner.

Ruus har vært opptatt av at kjerneordforrådet egentlig er noe som burde søkes hos individene og ikke i tekster, og lufter tanken om å studere ordforrådet til et representativt utvalg av befolkningen. Muligheten for å gjøre dette avviser hun, og det er ikke vanskelig å være enig i at dette ville ha vært svært vanskelig og i hvert fall et altfor stort prosjekt for en enkelt avhandling. Men avstanden mellom dette og bruken av det materialet hun har tilgjengelig fra DANWORD er stor – og større enn hun hadde behovd å akseptere hvis hun hadde startet på ny frisk.

Selv om ukebladsmaterialet er det minst påfallende, og det beste valget hun kunne foreta når hun først skulle bruke det overleverte materialet, har det noen opplagte feilkilder når det er kjerneord i ordforrådet til dansker generelt og ikke danske kvinner, hun vil hente fram. Danske kvinner leser mer ukeblad enn menn, og mange av de mest leste danske ukebladene er derfor henvendt mot kvinner. Det betyr at kriteriet 'mest lest' fra DANWORD, som i utgangspunktet virker nøytralt og uangripelig, vil kunne gi en annen fordeling av emner enn hvis halv-

delen av ukebladene hadde vært manneblader og halvparten kvinneblader. Og det er vel sannsynlig at temaene styrer utvalget av ord i minst like sterk grad som sjangrene. I slutten av siste kapittel nevner forfatteren at det vil kunne være interessant å behandle en eller flere av de andre DANWORD-listene med samme metode, og nevner at stikkprøver viser at avistekster i større grad tilgodeser mannlige interessesfærer idet **sport**, **fodbold** og **benzin** er meget hyppige i avisene. Dette burde ikke være overraskende at det er nettopp slike forskjeller mellom de to tekststartene når en vet at ukebladsmaterialet har en overvekt av kvinneblad – men dette er ikke gjort synlig for avhandlingens lesere.

Så om det overleverte materialets form. Det materialet fra ukebladstekstene som Ruus har hatt tilgjengelig for analysen, er to ting: en grafordliste som inneholder graford fra tekstprøvene, og en konkordanse basert på de samme tekstprøvene. De opprinnelige tekstfilene er dessverre ikke tilgjengelig i et format som nå er leselig datamaskinelt. Grafordlisten og konkordansen er to datasett som ikke passer helt sammen. Grafordlisten har færre ord enn de 250 ordene i hver av tekstprøvene fordi graford med frekvenser lavere enn 4 er fjernet. Frekvenser med lavere tall enn 4 var statistisk tilfeldige forekomster og derfor ikke interessante i DANWORD-prosjektet siden grafordlistene der var et sluttprodukt. Mens grafordlisten altså er for kort til å være ideell for en analyse der grafordene skal lemmatiseres (se nedenfor), er konkordansen på den annen side for stor – ikke bare i forhold til grafordlisten, men også i forhold til tekstprøvene. Den er basert på et korpus der prøvene på 250 ord har fått en utvidelse i for- og etterkant. Utvidelsene ble foretatt for å gi kontekst på begge sider for ordene i avkuttete setninger først og sist i prøvene. Den manglende overensstemmelsen mellom de to datasettene fra tekstprøvene har ført til et svært omfattende justeringsarbeid for å få mest mulig nøyaktige resultater. Både når det gjelder tekstutvalget og når det gjelder det overleverte formatet av materialet fra DANWORD har altså det fulgt en god del problemer med på lasset.

Frekvensanalysen

I DANWORD-prosjektet ble ikke grafordlistene lemmatisert. Det betyr at alle bøyingsformer av samme grunnord var oppført for seg. Det er ikke gitt at graford er det rimeligste utgangspunktet for frekvensstudier som skal fange opp de enhetene som er mest sentrale i 'den leksikalske norm', og Ruus har da også foretatt en lemmatisering av grafordene.

I lemmatiseringen har hun valgt å bygge på en formell lemmadefinisjon som hun har hentet fra Retskrivningsordbogen (RO) 1986:

Tilsvarende er opdelingen i opslagsord prinsipielt uafhængig af ordenes betydning. Det bevirker, at ord med forskellig betydning er slået sammen i ét opslagsord, hvis de i øvrigt har samme stavemåde, udtale, ordklasse, bøjning, og hvis de indgår i sammensætninger på samme måde (RO 1986: 16)

Hun har modifisert dette prinsippet på enkelte punkter, men dette vil jeg ikke komme nærmere inn på her.

Ruus begrunnelse for valget av lemmadefinisjon er som følger: »Når man vil lemmatisere en ordliste, der er fremkommet ved at opdele en tekst ved hjælp af en grammatik baseret på tegnklasser og formelt bestemt kontekster, er det nærliggende at benytte en lemmadefinition, der bygger på formelle kriterier« (side 20). Her savner jeg en diskusjon av hvilke likheter og forskjeller det er mellom hennes oppgave og den oppgave en ordboksredaktør for en rettskrivningsordbok har. For en redaktør av en rettskrivningsordbok er det en sentral oppgave å bestemme hvor mange oppslagsord som skal med, og hvilke enheter som skal med under hvert oppslagsord. Om et ord som kan ha flere grammatiske funksjoner eller flere betydninger, skal ha ett eller flere oppslagsord, er i stor grad et spørsmål om hva som er hensiktsmessig i et oppslagsverk. Under oppslagsordet spesifiseres så underkategoriene. Den samme informasjonen kan tas med i ordboka uansett om en velger ett eller færre oppslagsord. Ordningen som velges av en ordboksredaktør foregir ikke å skulle utsi noe om hva som er enhetene i det mentale leksikon. Valget av lemmatiseringsprinsipp har langt større konsekvenser i en analyse som vil fange inn sentrale deler av den danske leksikalske norm fordi den må bygge på en forestilling, en teori, om hva slags enheter som inngår i denne normen. Det er langt fra sikkert at en lemmadefinisjon som er egnet for ordboksredaktører, er den som best kan samle ordformene i de enheter som er mest relevante når det er det mentale leksikon man vil beskrive. Det er liten grunn til å tro at det mentale leksikon er ordnet som en ordbok. Ved sin prosedyre får Ruus f.eks. samlet alle bøyingsformer av verb som hører inn i samme paradigme, men avledede ord som er produsert ved produktive avledningsregler oppføres skilt fra de grunnordene de er avledet fra. Og hun får ikke skilt mellom homografer med like bøyingsparadigmer og altså ikke mellom lemmaer som er like i skrift, men skiller seg fra hverandre i uttale. Skal en vurdere om dette er rimelig ut fra målet om å finne fram til den danske leksikalske norm, synes jeg det er vanskelig å komme utenom en diskusjon om hva slags enheter som faktisk er lagret i det mentale leksikon, og hvordan leksikonet er strukturert. I avhandlingens siste kapittel beskriver hun logiske relasjoner av ulike slag mellom de funne kjerneordene, men her starter hun med abstrakte logiske relasjoner og ser hvilke ord som lar seg kople sammen i det nettverket relasjonene kan gi. Det er noe annet enn å undersøke hvilke sammenhenger de fleste dansker faktisk har etablert mellom enhetene i sitt mentale leksikon. Det er urimelig å kreve at forfatteren skulle ha gjort et enda større arbeid enn hun har, og også urimelig å kreve at hun skulle kunne finne uproblematisk løsnings på så komplekse problemer som det her er snakk om, og som en bare ville kunne nærme seg gjennom å trekke inn enda flere fagdisipliner. Men en kunne ha ventet at problemene med å skulle analysere fram sentrale deler av det som inngår i alle danskers mentale leksikon på grunnlag av graford fra ukebladstekst, burde ha vært løftet fram og belyst litt mer inngående.

Lemmatiseringsprosedyren Ruus har valgt å følge, har ført til et svært omfattende analysearbeid, bl.a. fordi datasettene – som nevnt ovenfor – ikke er helt samsvarende. De enkelte trinnene i analysen fører det for langt å komme inn på her. Ved hjelp av hele DANWORD-materialet etablerer Ruus en norm for den re-

lative fordeling av de ulike mulige lemmamedlemmer og bruker RO som autoritet for å sammenføre ord med ulik ortografisk form til samme lemma (som f.eks. sammenføring av *moder* og *mor* osv.).

Begrunnelsen for at Ruus ikke har villet foreta en homografseparering er dels den som er gitt i innledningen om at hun vil unngå sirkularitet ved å holde seg til rent formelle kriterier. Hun påpeker imidlertid også at

Der findes ikke et sæt alment anerkendte kriterier for, hvornår man skal regne med polysemi, dvs. ét lemma med flere betydninger, og hvornår med homografi, dvs. flere lemmaer med hver deres betydning. Principperne for afgrænsning af lemmaer varierer med forskellige slags leksikografiske værkers oplysningstyper og målgrupper (The DANLEX-Group 1987:33). Når man vil lemmatisere en ordliste, der er fremkommet ved at opdele en tekst ved hjælp af en grammatik baseret på tegnklasser og formelt bestemte kontekster, er det nærliggende at benytte en lemmadefinition, der bygger på formelle kriterier (side 20)

Her er det som om hun selv ikke tar konsekvensen av det prinsippet som først nevnes, nemlig at enhver lemmatisering må ta utgangspunkt i hensikten med arbeidet. Det gjelder ikke bare for ordboksredaktørene, men også for hennes arbeid, som jo går ut på noe annet enn å lage et oppslagsverk. På den ene siden bygger hun altså på leksikografenes praksis, på den annen foretar hun ikke noen analyse av hvor sammenliknbare leksikografenes og hennes egne mål er. Valget av lemmadefinisjon har store konsekvenser for resten av arbeidet. Avvisningen av mulighetene for å foreta en homografseparering er også litt overraskende sammenholdt med den sterke betoningen i innledningen av at betydning kan forklares.

Ruus uvilje mot å trekke inn betydningsanalyse fører f.eks. til at hun ikke har kunnet skille mellom *km* i betydningen 'kjedemaske' og i betydningen 'kilometer' (s. 117). Selv en meget grov semantisk analyse hadde kunnet gi et bedre resultat på dette punktet. Ønsket om å holde semantikken utenfor begrunnes, som nevnt ovenfor, på flere måter. Men vurderer vi de mulighetene Ruus hadde hatt for å trekke inn konkordansene i arbeidet, ser vi at hun også ville ha hatt et annet problem. Når det materialet hun har, er en grafordliste og en konkordanse som ikke passer sammen, er det ikke mulig å fastslå hvilke av nøkkelordene i konkordansen som er med i grafordlista. Men det er bare hvis en holder fast på kravet om at hver tekstprøve skal være på akkurat 250 ord, at dette er et stort problem. Hun kunne ha valgt å etablere en ny grafordliste ved å plukke ut nøkkelordene i konkordansen og da ha fått en konkordanse og en grafordliste som stemte overens og var basert på tekstprøver av en lengde på ikke akkurat, men omtrent 250 ord. Det er vanskelig å tro at et slikt valg ville ha gitt vesentlige utslag for resultatet. I så fall ville også for den metoden som Ruus har valgt, være problematisk.

Når det gjelder forholdet mellom objektive og strengt målbare kriterier og vurderinger basert på skjønn og språkfølelse, synes jeg heller ikke Ruus alltid er konsekvent. På den ene side vil hun unngå det skjønn som ville måtte ligge i arbeid med homografseparering. På den annen har hun valgt å legge inn »et hu-

mant ususfilter« på et annet sted i analysen når hun lar lemmatisørens språkkunnskap begrense den ortografiske norm til de ordformer man vil møte i praksis.

Da DANWORD-prosjektet ble gjennomført, var dataverktøyene ikke på langt nær så gode som nå. Arbeidet med å få etablert dette korpuset må ha vært svært omfattende – også hva angår innsamlingen av tekstene som skulle ekserperes. På en gjesteforelesning i Norge gav Bente Maegaard en gang en malende beskrivelse av hvordan hun og Hanne Ruus fraktet bøkene hjem fra biblioteket på nedlastede sykler i omgang på omgang. Der er ikke vanskelig å forstå at det da har vært nærliggende å benytte dette materialet istedenfor å skulle etablere et nytt tekstgrunnlag for arbeidet med kjernordene. Men jeg er likevel i tvil om det har vært fornuftig, for de begrensningene hun må ta hensyn til, og de justeringsmanøvrene hun må foreta fordi ordlistene og konkordansene ikke dekker samme ordmengde, har også vært arbeidskrevende. Jeg synes det er rimelig å spørre om det ikke nå når så mye tekst produseres og lagres elektronisk, hadde vært bedre å starte på ny frisk med et nytt materiale. Det burde ha kunnet la seg gjøre med langt mindre sykkelfrakt enn på 70-tallet.

Et spørsmål jeg har stilt meg flere ganger i lesningen av avhandlingen, er om ikke kravet om kravene til eksakthet i prosedyrene og det presist målbare har fått dominere i forhold til det rimelige. Er det alltid bedre med resultater som er framkommet ved hjelp av helt eksakte og hundre prosent etterprøvbare prosedyrer, men som man vet må gi resultater som ligger et stykke fra det man vil oppnå, enn resultater som er framkommet ved en mindre stringent metode, men der en vet at resultatene av beskrivelsen må ligge tettere på den virkeligheten en vil fange inn? Dette er kanskje i mange tilfeller et spørsmål om den enkelte forskers temperament og arbeidsstil. Noen foretrekker en metode som kan gjennomføres formelt helt konsekvent og er uangripelig (selv om de vet at resultatet nødvendigvis må avvike fra det de har som mål å fange inn). Andre vil heller akseptere en mindre formelt uangripelig prosedyre (som f.eks. å homografisere selv om analyse-redskapene for dette ikke er de beste) hvis de er sikre på at resultatene tross alt ligger nærmere målet. Min kritikk – eller kanskje snarere forundring – over at Ruus ikke har villet trekke semantikken inn i frekvensanalysen, skyldes nok i stor grad ulike preferanser i slike spørsmål.

De semantiske nettverkene

Kapittel 3 gir en oversikt over de funne kjerneordene. De er oppført med både lemmaform og lemmamedlemmer med oppgitte frekvenser og kommentarer som angir hvor stor andel av en polylemmatisk form som hører hjemme i det aktuelle lemmact.

Kapittel 4 handler om ordnettverk og semantiske relasjoner og danner det teoretiske grunnlaget for analysen av semantiske relasjoner mellom kjerneordene som følger i Kapittel 5. Hun tar utgangspunkt i at språkkunnskap er relasjonell, og at vi ikke kan la være å ta hensyn til at språk inngår i relasjoner med andre størrelser – som hun gjorde rede for i første kapittel, og at de elementene som fin-

nes innenfor språket også er relasjonelle og bare kan forstås i forhold til hverandre. I innledningen til de semantiske analysene trekker hun fram tre relasjoner som er viktige: motsetningsrelasjoner, over- og underordningsrelasjoner og delhelhetsrelasjoner.

Hun fastslår at det er vanskelig å arbeide kontrollabelt med språklig betydning fordi det er vanskelig å sette opp formelle prøver som avgrenser det akseptable fra det uakseptable. Hun fortsetter med å gjennomdrøfte egenskapene ved de tre semantiske relasjonene, antonymi, hyponymi og meronymi, etter tur, og hun setter opp prøver for hvordan man skal kunne skille disse tre relasjonene fra hverandre. Dette er ryddig og klart gjennomført, og det mest originale er hennes sammenlikning av hyponymi-relasjonen og meronymi-relasjonen, der hun viser at disse kan skilles fra hverandre gjennom iaktakelse av hvilken vei egenskapstransporten går: fra overbegrep til underbegrep i hyponymi-relasjoner og motsatt vei i meronymi-relasjoner.

Kapittel 5 begynner med en redegjørelse for hva som skal til for å gjendrive de påstander som fremlegges i dette kapittelet. Hun minner om at de kjerneordene som er analysert fram i frekvensanalysen, består av uttrykk uten bestemt betydning, men med en rekke kvalitative og distribusjonelle karakteristika. At de ikke har betydning, utdyper hun slik:

Det er også værd at bemærke, at læseren ved gennemlæsningen af kernelemmaerne fra de forskellige ordklasser har forstået det enkelte lemma i det betydning, som for hende eller ham var mest oplagt. Tilsvarende har også forfatteren forstået noget ved kerneordene, mens de blev fundet frem, ordnet og kommenteret. Et ord er nemlig kun et ord, hvis det har både et udtryk og et indhold – en betydning. Uden et indhold bliver et udtryk til en samling meningsløse bogstaver, og uden et udtryk kan betydning ikke meddeles.

Det er endelig værd at bemærke, at der ikke er noget grundlag for at antage, at alle læsere vil have forstået det samme ved det enkelte kernelemma. Hvis vi som eksempel tager kernelemmaet **fisk sb**, er det ikke svært at forestille sig én læser, som netop havde tænkt på, hvad der skulle serveres til middag, og derfor brugte madbetydningen af **fisk**; en anden kan have tænkt på torsk fra fisketuren i søndags, og en tredje er født mellem d. 20. feb. og d. 20. mar. og brugte derfor den astrologiske fiskebetydning.

Disse tre sprogbrugere forstår alligevel normalt hinanden, når de taler om **fisk**. Det skyldes ikke kun konteksten, men også, at **fisk** er kædet semantisk sammen med andre ord på en måde, som forudsættes i al sprogbrug. (Ruus, side 139-140).

Her synes jeg eksemplet bidrar vel så mye til å tildekke som til å klargjøre problemene med at de framanalyserte enhetene ikke har noen semantisk beskrivelse. Er det her snakk om en eller to eller tre enheter i det mentale leksikon? Uten en diskusjon om dette leksikonets struktur, blir det umulig å ta stilling til dette spørsmålet og dermed også vanskelig å forholde seg til hva de funne kjerneordene

egentlig er for noe. Og hva med de tilfellene der det ikke er like klare sammenhenger mellom de ulike betydningene som i dette tilfellet? De forbigås i taushet.

Når hun skal gå over til den semantiske analysen, beskriver hun relasjoner mellom kjerneordene hun har analysert med utgangspunkt i *Dansk Begrebsordbog* og *Ordbog over det danske Sprog*. Med dette utgangspunktet tillegger hun ordene de betydninger ordbøkene oppgir at de kan ha, men vi har ingen mulighet til å kontrollere hvor mange av disse eller hvilke av dem som danske kan forutsette kjent hos hverandre. Jeg har vanskelig for å forstå at ikke selv en enkel og grov semantisk klassifisering med utgangspunkt i konteksten gitt i konkordansen ville ha vært en bedre løsning enn dette når målet er å finne fram til hva som er det mest sentrale fellesordstoff for dansktalende. Ordbøkernes rolle er ikke minst å skulle forklare betydninger som går ut over de mest banale og opplagte – i mange tilfeller er det grensene for betydningsområdet snarere enn det prototypiske som brukerne er interessert i å slå opp. Jo bedre ordbøkene er egnet til dette formålet, jo dårligere kan man tenke seg at de vil være som grunnlag for å fastslå hva som er relasjonene mellom de mest sentrale delene av den danske leksikalske normen. En tilsvarende argumentasjon – det at det jo er de mest selvfølgelige betydninger som er av interesse for hennes analyse – bruker forfatteren til å begrunne at hun har nøyd seg med å bruke én kilde til verifisering av den enkelte relasjon. I arbeidet med å avgrense sentrale fra mindre sentrale betydninger i ordbøkene baserer hun seg på et prinsipp som hun beskriver slik:

Man må derfor søge relationerne i den forædlede råvare, der bliver tilbage, når man har behandlet ODS-artiklerne efter Anne Duekildes anvisning: »... man kan tage en gedigen, kødfuld ODS-artikel og en skarp kniv. Først fjernes de ældre sprogslag. Derefter befries den for fagsprog. Så piller man forsigtigt idiomerne fra. De lægges til side til selvstændig serivering. Ordets centrale, levende betydninger skulle så være klar til tilberedning efter ønske og smag, med forklaringer og syntaktisk garnering.« (Ruus, side 143-44)

Men om det faktisk er de betydningene hun blir sittende igjen med her som finnes i ukebladmaterialet, har hun ikke kontroll over. Og ved bruk av den metoden som hun har referert til i sitatet fra Duckilde, synes hun her å være et godt stykke fra de kravene til faglig presisjon i analyseredskapene som holdt henne fra å gi seg i kast med en homografseparering.

Med utgangspunkt i egen språkfølelse og med etterfølgende verifisering av relasjonene i de to ordbøkene, beskrives så relasjonene mellom kjerneordene. De relasjonene hun beskriver er antonymi, hyponymi og meronymi. Analysene viser at det er svært tette sammenhenger mellom kjerneordene. En svært stor andel av dem kan relateres til andre kjerneord gjennom disse analysene, og ordsamlingen kan derfor sies å utgjøre et tett nettverk. Dette er interessant, i sær hva angår hyponymi-relasjonen og antonymi-relasjonene. Jeg er litt mer i tvil om hva meronymi-relasjonen forteller i og med at man kan kople sammen svært vide betydningsområder bare man velger tilstrekkelig vide holonymer for meronymene. Under **menne-ske** samles både alle mulige kroppsdeler og alle mentale egenskaper og tilstander (som **opplevelse**). Under **natur** samles **dyr, jord, luft, sol, vann** og **vær** (men

ikke **menneske!**). Under **tilværelse** finner vi **interesse**, men ikke **opplevelse**. Dette gjenspeiler da ordbøkens opplysninger. Problemene med den manglende homografsepareringen – som jeg er redd har blitt et trettende gjennomgangstema i denne anmeldelsen – viser seg også her. Under holonymet **kasse**, finner vi **bund**, **låg** og **side**. Men det er lett å mistenke at det er **side** i en annen betydning, nemlig som sidene i ukebladet, som har hatt stor frekvens at det har kommet med. Er dette »samme ord« i danskenes felles mentale leksikon? Ut fra de premissene Ruus har gjort rede for at hun har fulgt, er denne oppføringen av **side** som meronym til holonymet **kasse** helt rimelig, men det gir meg som leser en viss usikkerhet når det gjelder tilliten til at de nettverkene som er oppført her, faktisk gjenspeiler de semantiske nettverkene mellom de mest frekvente ordene, og usikkerheten gjelder både for ukebladene og for det mentale leksikon. Mye henger her på lemmadefinisjonen og på i hvor stor grad ordbøkens angitte relasjoner samsvarer med de relasjonene som finnes i de fleste danskers mentale leksikon.

Når det gjelder analysene av relasjonene mellom kjerneordene, kan en undres om det ville ha gitt et mer konsistent resultat om Ruus bare hadde bygd på sin egen språkfølelse og logiske resonnering istedenfor å basere seg på ordbøkene. Det er oftest mange personer som arbeider med samme ordbok – eller arbeidet strekker seg over lang tid. Begge disse faktorene vanskeliggjør en helt enhetlig beskrivelse. At det dreier seg om trykte og velrenommerte kilder, og at presisjonen i Ruus' analyser kan kontrolleres mot dem, er ikke nødvendigvis en garanti for at det er disse bøkens opplysninger som gir henne det beste analyseresultatet. De gir henne faglig ryggdekning, men hvis det ikke – mot formodning – har vært en kontrollprosedyre i arbeidet med ordbøkene som systematisk har sammenholdt alle opplysninger om relasjoner, er det vel ingen grunn til å tro at ordboksmedarbeidernes skjønn ville være bedre enn hennes eget eller at alle medarbeiderne vil – hvor godt de enn har samarbeidet – ha et helt samstemt skjønn. Og så i dette synes jeg det kan være grunn til å spørre om det formelt etterprøvbare har fått dominere på bekostning av rimeligere løsninger.

Når dette er sagt, er det grunn til å understreke at den semantiske analysen likevel gir grunnlag for svært interessante hypoteser om tettheten i de semantiske nettverkene i de delene av leksikonet som inneholder de mest frekvente enhetene. For meg var den tette sammenhengen i nettverket som ble beskrevet mellom de funne kjerneordene noe av det mest spennende i hele avhandlingen.

Helt til slutt kommer Ruus inn på hvilke bruksområder kjerneordinventaret på 1117 lemmaer kan ha. Hun nevner bl.a. at kjerneordene kan brukes som basis for vokabularer både til bruk for danske barn og for barn og voksne som skal lære dansk som fremmed- og andrespråk.

Avslutning

Den gjennomgående presisjonen og klarheten som preger avhandlingen, viser seg også i at den er formelt sett i meget god stand. Det er – i hvert fall for en norsk leser – svært få trykkfeil å finne. Men én feil – som viser at tolkingen ikke

bare skjer på ordplanet, har jeg merket meg: boktittelen »Men hva betyr det, lærer?« er gjengitt som »Men hva betyder lærer?« (side 223). Her er ikke bare stavemåten i verbet blitt dansk, men hele replikken som utgjør tittelen har fått en annen betydning enn i originalen.

Jeg regner med at mange av de innvendingene jeg har kommet med i det forestående, er forhold som forfatteren selv godt er klar over, og som nevnt er mange av dem en følge av at jeg ville ha gjort andre valg enn hennes. Det er mange bemerkninger som viser at forfatteren er meget bevisst om problemer og begrensinger i metodene og materialet. Likevel er det som om noen av forbeholdene blir borte på de aller siste sidene. Der omtales kjerneordforrådet nesten som en størrelse som nå endelig er funnet. Slik er det naturligvis ikke, og det mener nok heller ikke forfatteren. For det er mange trekk i listen over kjernelemmaene som tyder på at den ikke bør betraktes som endelig. Er f.eks. **onsdag** virkelig en så mye mindre vesentlig dag for dansker at det kan forklare at den mangler mens alle andre ukedager er med? Det er likeledes påfallende at **spiseskefuld** er med, men verken **ske** eller **spiseske**. Her må det være ukebladenes oppskrifter som har slått ut. Slike opplagte skjevheter vil en alltid kunne finne i et frekvensbasert liste basert på en gitt tekstmengde. Enhver som har arbeidet med frekvenslister, vet at slikt ikke er til å unngå. Når jeg trekker fram disse eksemplene, er det ikke en kritikk av det utførte arbeidet, men en påpeking av at Hanne Ruus' avhandling ikke kan være slutt punktet i arbeidet med å avgrense et kjerneordforråd for dansk. Det ville heller ikke være rimelig å vente at en enkelt avhandling skulle kunne frambringe en endelig liste. Men det bør også sies at de fleste ord som er fanget inn gjennom den valgte metode, sikkert vil dukke opp på lister fanget inn gjennom andre analytiske grep og ved bruk av et annet materiale. Selv om dette altså ikke kan betraktes som en endelig liste over kjerneordene i dansk, synes jeg det er en meget god begynnelse og et godt utført og spennende arbeid.

Anne Hvenekilde

Ord, Sprog oc artige Dict. Et overblik og 28 indblik 1500-1700. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth. Redigeret af Flemming Lundgreen-Nielsen, Marita Akhøj Nielsen og John Kousgård Sørensen. Universitets-Jubilæets danske Samfund og C. A. Reitzels Forlag, 549 sider. Kr. 350,-.

Dansk renæssance og barok. Det er kongelige prestigeslotte som Kronborg og Frederiksborg; det er byhuse som det Thottske palæ og Charlottenborg, der kranse Kongens Nytorv, Danmarks fornemste barokplads med Lamoreux' rytterstatue af den enevældige Christian 5. i centrum. Endnu markerer de spirklædte herremandsboliger, Hesselagergaard, Rosenholm, Arreskov, Gisselfeldt, Torup og hvad de nu hedder, sig i landskabet som monumenter over 1500-tallets adelsvælde; færre men ikke mindre imponerende er de regulerede anlæg fra den ældre enevælde, stateligst Clausholm, smukkest Præstøborgeren Jens Lauridsens Nysø. Om elitens selvscenesættelse vidner Karel van Manders pompøse portrætter af Christian 4. og hans adelige modspillere.

Renæssancen og barokkens arkitektur og kunst er fast forankret i dansk bevidsthed. Monumenterne ligger uden for døren, i by og på land. Derimod er periodens litterære og sproglige frembringelser næppe i samme grad en del af dansk bevidsthed. Bortset fra Kingo og Leonora Christina tilhører perioden litterære antikvarer og andre lærde. Der er på dansk ingen Cervantes, ingen Shakespeare, ingen Milton. Dermed er der intet litterært identifikationspunkt, der som Holberg for det 18. århundredes vedkommende fastholder perioden i den almindelige bevidsthed. Men lukker man sig ind i det ældre danske rum, opdager man både talent og mangfoldighed. Og just det gør festskriftet til Poul Lindegård Hjorth til en lystvandring.

Det tilkommer ikke en historiker at blande sig, når litterater og filologer diskuterer høylærde materier. Men det må være tilladt at pege på nogle almene perspektiver. Et overblik og 28 indblik lyder undertitlen. Overblikket leverer Flemming Lundgreen-Nielsen, der sætter de øvrige bidrag ind i en lærdomshistorisk oversigt, et vellykket forsøg på at få sproglige, litterære, mentale og politiske udviklingslinier anbragt i et sammenhængende og forståeligt mønster. Lundgreen-Nielsen skriver med distance og behersket munterhed, om end den kritiske overbærenhed overfor de danske kongers krigspolitik er på kanten af det uretfærdige. Frederik 2. og Christian 4.s udenrigspolitik var i mine øjne grundlæggende rigtig og der var ikke noget alternativ. Problemet var, at et forældet fiskalt og administrativt system, som rigsråd og adel af politiske grunde ønskede opretholdt for en hver pris, forhindrede Danmark i at mobilisere sine ressourcer på en hensigtsmæssig måde.

Som supplement til overblikket over periodens sproglige frembringelser kan der være grund til at gøre opmærksom på, at i modsætning til nutidige politikeres af marketingsindustrien inspirerede uklarheder og maltraktering af det danske sprog, er det sproglige niveau i rigsrådets betænkninger fra Christian 4.s tid ofte højt. Ikke mindst Jakob Ulfeldt, Corfitzes fader, og den skånske rigsråd Tage Thott præsterede fremragende ræsonnerende dansk prosa. Hverken Christian 4. eller hans råder havde uld i munden, endsige i pennen.

Upåagtet af litteraturforskningen er de hyldestdigte, som smykker de mange portrætkobberstik af samfundets spidser. Her bolttrer koryfæer som Anders Bording og Vitus Bering sig på både latin og dansk. Som smagsprøve skal anføres en strofe fra et digt på et stik fra ligprædikenen over Danmarks rigeste mand rigsråd Otte Thott (1657), hvor man på en gang ser de sørgende efterladte og den afdøde på vej til de himmelske sale:

Af godtz, formufve, peng' oc ær'
oc huad i verden elskis meer'
Haffde Jeg nock, mens Jeg var till:
Nøyes nu vel med huad Gud vill
Min fader, børn og kiærest Ven,
Far vel til Gud far jeg nu hen.

Vi kender ikke ophavsmanden til de anonyme vers, men da Anders Bording i disse år blev underholdt på de thottske godser i Skåne, kan det godt være ham. I det hele taget tilbyder det 17. århundredes panegyrik mange forskningsmæssige mu-

ligheder, hvilket Sebastian Olden Jørgensen har demonstreret i sin bog om politisk lejlighedsdigtning i forbindelse med enevældens indførelse.

Det vil føre for langt at gå ind på alle 28 indblik, og det er ikke udtryk for nogen kvalitetsvurdering, når ikke alle nævnes i det følgende. Men man kan sikkert aflæse noget om anmelderens fordomme. Og så skal det slås fast, at trods de anvendte betegnelser er det ikke kun Lundgreen-Nielsens bidrag, der udmærker sig ved overblik. Mange af de øvrige bidrag rummer både udsyn og perspektiv. Karen Thuesen tager fat i den gamle forestilling om folkevisernes mulige vestnordiske oprindelse. Adskillige danske viser rummer udtryk som *den brune brand*, *salte rin* etc., der er velkendte i vestnordisk, men som i østnordisk ikke kendes uden for folkeviserne. Karen Thuesen betvivler, at den verbale afhængighed af vestnordisk, som kan konstateres i flere tilfælde, indicerer genrens vestnordiske oprindelse. Hun peger på, at de forskellige visetraditioner låner hos hinanden, og er i øvrigt knapt så pessimistisk, som Poul Lindegård Hjorth var det, omkring sproget som kilde til datering af viserne. Hun er vist af den opfattelse, at ordforråd og vendinger i mange tilfælde må være et problem for den sene datering af viserne, som en del forskere for øjeblikket går ind for.

Med hensyn til den verbale afhængighed af vestnordisk kan man måske pege på, at gennem hele 1300-tallet var Varberg et centralt politisk knudepunkt for hele Norden. Varberg og Nørrehalland var reelt på norske hænder fra 1305 til 1377. Midt i århundredet var Varberg centrum for Magnus Erikssons norsk-svensk-skånske unionsrige og måske kan man arbejde med den hypotese, at Magnus Erikssons hof, hvortil der var knyttet både norske, svenske og danske stormænd, har været udvekslingscentral for forskellige visetraditioner og sproglige vendinger. Derimod kan man vist roligt udelukke nogen større reception af vestnordiske vendinger i dansk i den egentlige unionstid efter 1397.

Også af andre grunde fortjener det 14. århundrede interesse ud fra et folkevisesyndspunkt. Mange historikere antager, at det voldsomme folketab som følge af den sorte død – måske mere end en tredjedel af befolkningen – førte til en social omstrukturering af de europæiske, herunder det danske samfund, der blandt andet ytrede sig ved, at den tidlige middelalders storgodsdrift blev afløst af det fæstesystem, som eksisterede frem til landboreformernes tid. Der er tale om en social omstrukturering af så vidtgående karakter, at der må have været tale om en delvis udskiftning af eliten. Måske er det værd at overveje, om ikke det samfund og de miljøer, hvor folkeviserne bliver til, er resultatet af de sociale omvæltninger i det 14. århundrede. Af de slægter, der er repræsenteret i rigsrådet omkring 1500 synes de færreste at gå længere tilbage end første halvdel af det 14. århundrede. Undtagelserne er Ulfeldt og Urne, der muligvis kan påvises allerede i det 12. århundrede.

Folkeviserne vrimler med dyr både fra den zoologiske virkelighed og fablernes verden. Basse, lindorm, mår, høg, ulv, hjort, hund er bare et udpluk. Ved hjælp af præcist definerede semantiske felter strukturerer Hanne Ruus denne zoologiske have og får afgrænset betydninger og metaforer i forhold til hinanden. Relevante semantiske felter til at strukturere gruppen dyreliv er fx heraldik og beklædning.

Vibeke A. Pedersen griber fat i en oversat del af folkevisehåndskrifterne, nemlig de småbemærkninger og kommentarer af privat karakter, der findes indført i

visebøgerne. Fx blev dronning Sophies visebog også brugt som stambog. Indførslerne går med Vibeke A. Pedersens ord fra det gudelige moraliserende til det lettere frivole. Det interessante er det mentale univers, som disse småbemærkninger åbner for. Selv om en enkelt adelsdame ønsker sig en »frisk broder« til at varme sig i sengen, er de fleste bemærkninger moraliserende og gudfrygtige i modsætning til mændenes mere verdslige ønsker, hvor det mere drejer sig om ære end om dyd. Ingen kan være uenige med forfatteren i, at bemærkningerne afspejler opdragelsesmæssige forskelle på de to køn.

Det kan diskuteres, hvornår viserne er blevet til, men et er sikkert: i visernes verden er ære et nøglebegreb. Ære var ikke kun noget personligt, det var også et politisk begreb. Det kom til udtryk i forbindelse med Malte Juuls gesandtskab til Moskva i 1631, emnet for en væsentlig afhandling af Niels Haastrup. Christian 4. instruerede Malte om, at når han kom i audiens hos zaren, måtte han kun tale dansk, ikke tysk. Opfordringer til at tale tysk skulle afslås med den begrundelse, at det ikke var hans eget sprog, hvilket er interessant, da den veluddannede Malte Juul fra lange dannelsesrejser i udlandet uden tvivl har talt udmærket tysk. I øvrigt kan tysk i det 17. århundredes Danmark næppe kaldes et fremmedsprog. I København var det ligefrem et gadesprog.

Christian 4.s motiv til at insistere på, at gesandten skulle gøre sin entre på dansk, har været knyttet til, hvad han selv betegnede som sin *reputation*. Ved at stå fast på brugen af dansk har kongen villet hævde sin prestige over for den russiske zar. Christian 4. følger i dette internationale normer, hvor fyrsterne insisterer på, at deres udsendinge skal bruge deres eget sprog ved de officielle modtagelser. Sproget blev på denne måde et led i den statslige hierarkisering. Da Corfitz Ulfeldt var i Paris i 1647 skete entréen på fransk; den danske konge kunne hævde sin reputation på det sproglige område overfor en halvbarbarisk fyrste som zaren, men ikke over for den franske konge. Man skal være opmærksom på, at det kun drejer sig om den ceremonielle side af gesandtskabet; de egentlige forhandlinger blev i reglen ført på det mest bekvemme sprog. Ære og reputation var ikke kun relevante politiske begreber i det 17. århundrede. De er det stadigvæk. Den internationale hierarkisering træder i kraft hver gang EUs statschefer stiller op til officiel foto-grafering. Det er ikke den danske statsminister, der står i centrum.

Minna Skafte Jensen udpeger i sin artikel Peder Hegelund som forfatter til det tosprogede epitafium (latin og dansk) over rigsråd Jørgen Rosenkrantz i Hornslet kirke. Hegelunds digt er enestående i kraft af forfatterens tekniske dygtighed og lærdom, men ligesom digtene på portrættikkene er epitaficyrikken en væsentlig del af det 17. århundredes danske digtning, som endnu ikke er blevet undersøgt konsekvent. Epitafiepanegyrikken har forskningsmæssigt hidtil været et lukket rum, men Minna Skafte Jensen demonstrerer de lærdomshistoriske og mentalhistoriske muligheder.

I sin fine artikel om Anders Rasmussøn Gryderop delagtiggør Billeskov Jansen sine læsere i sin glæde ved at lukke sig ind i en ældredansk tekst. Gryderop hører nok ikke til periodens stjerner, men hans tekster er et smukt udtryk for den melanchtonske humanisme, der prægede de åndelige miljøer i Danmark i de første generationer efter 1536 inden den blev overmandet af det 17. århundredes teologiske og videnskabelige ortodoksi.

Iver Kjær lukker rent bogstaveligt læseren ind i et ældre dansk sprogum, idet han præsenterer og aftrykker »Morten Nielsens bindegilde«, en hidtil upåagtet dansk skuespiltekst, som Kjær daterer til 1630erne og henfører til miljøet omkring Viborg skole. Forfatteren har ret i, at da tobak optræder i forbindelse med andre nydelser, kan teksten næppe være meget ældre. Den studentikose tekst er ikke noget mesterværk, men er interessant ved at belyse det provinsielle latinskolemiljøets forestillingsverden og dannelseshorisont. Perspektivet ligger i, at det var fra disse miljøer, at den ældre enevældes åndelige elite blev rekrutteret.

Blandt de øvrige bidrag har jeg hæftet mig ved Bertel Ejders bidrag til den fascinerende historie om Lars Wivallius og Gertrud Grip. Denne blanding af tragedie og sæbeopera fra Christian 4.s tid udspillede sig på den lille herregård Bjørkeberg i Gønge herred, Birkebjerg ville kongen nok have sagt. Som et kuriosum nævner Ejder, at Bjørkeberga 300 år senere påny blev indskrevet i litteraturhistorien, nemlig da Erich von Ludendorff i vinteren 1918/19 skrev sine krigserindringer på den skånske gård. Videre skal nævnes Flemming Conrads interessante indblik i den litterære kanondannelse i Danmark før 1700, Allan Karkers overbevisende opgør med forestillingen om en primæroversættelse af Bibelen ved Christiern Pedersen som forudsætning for Christian 3.s bibel 1550, Marita Akhøj Nielsens opsats om Anders Sørensens Vedels udgivelsesprincipper samt en række bidrag til leksikografiens historie, der afspejler, at festskriftmodtageren også på dette område havde en fremstående placering. Et fint indblik er Sv. Fegholm-Pedersens artikel om Matthias Moths ordbogsarbejder. Moths arbejdskraft forekommer nærmest frygtindgydende, men det gælder for mange af periodens stjerner inden for litteratur og videnskab, at de med eftertidens øjne overkom det utrolige. Man kan nævne den spanske dramatiker Lope de Vega, der har efterladt sig mere end 500 dramaer og som efter sigende kunne skrive et teaterstykke på mindre end en uge. Også naturvidenskabsmænd som Newtons og Leibniz' produktion har et for nutiden nærmest uforståeligt omfang. Kan forklaringen være den banale, at datidens lærde var opvokset i en undervisningstradition, hvor udenadslære og hukommelsestræning spillede en afgørende rolle, således at de ikke i samme grad som deres videnskabelige og litterære arvinger var afhængige af ajourførte kartotekssedler? Festskriftet afspejler den stigende interesse for dansk renaissance og barok, der tidligere stod noget i skygge af middelalderen og romantikken. Uden tvivl er det en periode, hvor der er meget at vinde ved tværfagligt samarbejde. Hvilket man også kendte til i renaissanceen. På Pieter Isaacsz' bekendte portræt af den unge Christian 4. (Frederiksborg) er der på et postament i billedets højre side indmalet et miniportræt af samme konge stående i en romersk triumfvogn, mens han bliver laurbærkranset af Viktoria, sejrsgudinde. Scenen er uden tvivl en hentydning til Kalmars erobring i efteråret 1611. Netop da udsendte Lyskander sit panegyriske digt »Den calmarnske Triumph«, hvor han i ord tegner billedet af Christian 4. som romersk triumfator. Digteren og maleren bruger her samme panegyriske motiv, og det er karakteristisk for perioden, at litteratur, kunst og arkitektur er fælles om billeder og allegorier. Viktoria, sejrsgudinden er allestedsnærværende i skulpturudsmykningen på Frederiksborg. Digtere, malere, bygmestre, billedhuggere, historikere, gram-

matikere, alle skulle de hævde kongen og rigets reputation, ganske som Malte Juul i Moskva.

Fortegnelsen over Poul Lindegård Hjorths produktion vidner om en alsidighed og flid ud over det sædvanlige. Festskriftet, som han lykkeligvis nåede at modtage, afspejler de mange områder, hvor han var igangsættende, og gør det klart, hvor stort et tab hans bortgang i virkeligheden er for studiet af ældre dansk sprog og kultur.

Steffen Heiberg

Hans Brøchners rejsedagbøger fra årene 1847 og 1852-1853, udg. med indledning, kommentar og registre af Carl Henrik Koch og Vibeke Koch. Kbh. 1996. Kr. 280,-.

I den efterhånden ganske omfattende række af brev- og dagbogs-udgaver fra danske i 1800-tallet, som især Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har stået for, foreligger nu også en udgave af den senere filosofi-professor Hans Brøchners dagbøger fra et par ungdoms-rejser til og i Italien i 1847 og 1852-53, udgivet med videnskabeligt apparat af Carl Henrik og Vibeke Koch. Det er en udgave, der vil kunne imødekomme forskellige arter af interesse: Her er omfattende bidrag til identificering og lokalisering af de mængder af kunstværker, som var et vigtigt rejsemål, når vore forfædre i det 19. århundrede tog turen gennem Europa. Her er supplementer til de indtryk af rejselivets strabadser, af natur, af kunst og folkeliv, af det sociale liv blandt skandinaver i Italien, som vel kendes fra tidens øvrige digteriske og ikke-digteriske litteratur, men som her fremstår så frisk som nogensinde. Og her kan man erfare, at dannelsesromanens typer og forestillingsverden med dens kredsen om kunst og litteratur samt politik og ikke mindst erotik ikke blot hører fiktionsverdenen til, men i høj grad også udgjorde dannelseselitens håndgribelige virkelighed: Socialt, psykologisk, endog af udscende ligner Hans Brøchner til forveksling århundredets romanhelte.

Genremæssigt er der tale om en rigtig dagbog, præget af denne teksttypes nære forhold til stort og småt og manglende overblik over begivenhedernes samlede forløb; den er i almindelighed ført dag for dag, vistnok kun sjældent er nedskrivningen udskudt til den følgende dag, og undertiden er notater endog nedfældet i flere omgange i dagens løb ind imellem de øvrige gøremål. Vi kommer tæt på fortælleren, hans situation og genstandene for hans betragtninger. Hertil svarer et vekslende stilbillede: Undertiden nedfældes indtrykkene i hastig staccato, der kan give læseren et udækket behov for videre indsigt: »Brasilianerens Jagt efter Fruentimere« (138) havde man vel gerne hørt mere om. Men i de afsnit, der bl.a. derved kommer til at stå centralt, udfolder han sig bredt fortællende, reflekterende over sin situation eller beskrivende: tingene skal fastholdes; vi er i tiden, før fotografens blitz satte sit præg (også) på rejselivet.

Notaterne åbner i marts 1847 med et afskeds-spark til det åbenbart kedsommelige Berlin, hvor Brøchner havde studeret det meste af et år. På små 3 uger nås

Rom efter en tur over stok og sten med alskens transportmidler og med en udholdenhed over for rejselivets strabadser, der må forbløffe en eftertid. Det er som antydet en dannelsesrejse med omhyggelig registrering af naturoplevelser, folkeliv og indtryk af billedkunst, dertil rapport om nogen læsning. Sit præg af medrivende romantisk fortælling får dagbøgerne gennem Brøchners møde med den unge romerinde Costanza Testa, der ligesom dagbogens øvrige indhold kendes fra S. V. Rasmussens monografi over *Den unge Brøchner* (1966) og Harald Høffdings desværre alt for diskret redigerede udgave af brevvekslingen mellem *Hans Brøchner og Christian K. F. Molbech* (1902), men nu fremstår samlet og med den umiddelbare oplevelses styrke. Det er en historie, der med sine sælsomme sammenfald af begivenheder og (jo utilsigtede) varsler ikke står tilbage for nogen roman: På selv samme dag, hvor Brøchner i Rom erfarer, at hans elskede Anna Fabricius hjemme i Danmark har bestemt sig for en anden, møder han mirabile dictu for første gang Costanza Testa, der nu bliver den røde tråd i hans liv under begynde de to Italiens-rejser og videre frem – skønt noget afbleget – til de blev gift hver for sig o. 1860. Særlig appel får forløbet, fordi læseren modsat forfatteren kender den sørgelige udgang på historien og fx, når Brøchner finder kirken S. Costanza lukket, kan begræde hans manglende sans for at tage varsler (107). Det bliver nu til en række ofte pinlige scener mellem dem, hvor man kun må beklage savnet af replikkerne; afsked på afsked sættes i det tomme, og stadig cirkles om bekymringen over den geografiske afstand mellem Danmark og Italien og de impliceredes incompatible religiøse holdninger, som Costanzas moder ikke var ene om, men dog ene om at drage afgørende konsekvenser af. Stillet over for moderens umanerlige bornerthed afslører Brøchner sig som til det pirrelige øm om sin stolthed. Hvis evne til at justere sine standpunkter efter de herskende magtkonstellationer er en dyd for diplomater, hørte Brøchner ikke til dette korps. Som hans kompromisløshed tidligt sikrede ham en plads i universitetshistorien, da han nægtede at moderere ytringerne af sin religiøse holdning for derved at opnå adgang til det teologiske eksamensbord, måtte han nu uden gustent hensyn til konsekvenserne sige Costanzas moder »adskillige Sandheder, som hun kunde trænge til at høre« om indskrænket egoisme og den slags. Kedeligt nok i betragtning af konstellationerne, bevares! »men et aandeligt Bløddyr har altid været mig modbydeligt.« (194). Ganske vist følger der en formel undskyldning for »de drøie Sandheder«, men: »Naar blot hun har faaet dem at høre, er det mig nok.« (195). Snart efter rejste den 33-årige Brøchner hjem til Danmark og så ikke oftere Costanza.

Udgavens videnskabelige apparat gør den meget anvendelig. Indledningen skitserer ikke blot Brøchners rejser i Sydeuropa, men giver også dagbøgernes historie og dvæler i den forbindelse (vel bredt?) ved den bizarre situation ved Brøchners død, da man ikke ville tillade ham en begravelse uden gejstlig medvirken. Højest nyttige er redegørelserne for italiensk tidsmåling og for møntvæsen i de lande, Brøchner gennemrejste, dels i forbindelse med tydingen af hans rejseregnskaber, dels ved læsning af anden samtidig litteratur med beslægtet emne. Det samme gælder specielt realkommentarens omfattende og grundige bidrag til oplysning om og identificering af kunstværker på Brøchners vej. Udgaven rundes endelig af med et personregister og med et stedregister, der udmærker sig ved

at registrere ikke blot større geografiske omner, men også fx bygningsværker i Firenze. Der er således god grund til at byde denne udgave velkommen og anbefale den til læsere med ganske forskellige interesser.

Flemming Conrad

Henrik Pontoppidan: Det forjættede Land bd. 1-2, udg. Esther Kielberg og Lars Peter Rømhild, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendal 1997. 520 + 308 sider + cd-rom af ukendt omfang. Elektronisk tilrettelæggelse ved Karsten Kynde. Kr. 575.

I modsætning til, hvad man kunne forvente af en klassikerudgivelse på Gyldendal, rummer denne mere end et genoptryk i lokkende farver: her er både en kritisk gennemset tekst, en omfattende kommentar og en cd-rom. Selve Pontoppidans tekst udsættes, hvad titlen angår, for et lille, tilgiveligt paradoks med denne udgivelse. Først i 1898, da de tre bøger, *Muld* fra 1891, *Det forjættede Land* fra 1892 og *Dommens Dag* fra 1895, blev samlet, forkortet og revideret til en etbindsudgave, som forfatteren ved den lejlighed håbede på »ikke maa have tabt i Liv og Friskhed, hvad den vistnok har vundet i Afrundethed og Fasthed« – først da fik helheden den titel, hvorunder den har opnået sin klassikerstatus. *Det forjættede Land* er nu genudgivet med de tre successive bøger som tekstgrundlag under den kanoniserede titel, som altså først kom til post scriptum.

Udgiverne afholder sig fra at tage stilling til, om valget af førsteudgave(rne) er et bedre valg end de reviderede etbindsudgaver, som fulgte årene efter. Man følger i forordet et af Paul V. Rubows pragmatiske synspunkter: hvis en tekst allerede er tilgængelig i en sen udgave, er det et argument for at udgive den tidlige. Det omvendte er lige så rigtigt: mangfoldigheden skal tilgodeses frem for favorisering ud fra den tanke, at det næste slægtled af læsere meget vel kunne vende favoriseringen på hovedet. Valget af den hidtil uoptrykte førsteudgave skal tage hensyn til de mange, som »vil være interesserede i at stifte bekendtskab med trilogien i dens oprindelige form«. Valget af førstetrykket er i overensstemmelse med den udgivernorm, som er arbejdsgrundlaget for DSLs Klassikerserie, hvorefter en lang række udgivelser får en del af sin eksistensberettigelse ved at vende den fra det 19. århundrede overtagne norm om favorisering af forfatterens sene revisioner på hovedet. At teksten er den oprindelige behøver dog ikke at betyde, at den er bedre, mere autentisk etc. – den er først og fremmest en anden version af den samme tekst. Det er næsten lige så banalt, som det lyder, men den principielle diskussion bliver hermeneutisk vedkommende, når udgiverne snarrådigt kan slutte sig til, at en læsning, som argumenterer for en høj grad af anfægtelse og bodfærdighed hos Emanuel Hansted, da sønnen dør, ikke har belæg i førsteudgaven, men derimod rigtignok i en af de senere. Stedet (bd. 2, s. 159) er et diskret lærestykke i nødvendigheden af omhyggelig vurdering af tekstgrundlaget. Pointen er ikke, at læsningen dermed er forkert, snarere at den er rigtig med den begrænsning, som udspringer af den valgte tekstkilde.

Da hensigten med denne anmeldelse først og fremmest er at se nærmere på cd-

rom-delen med Pontoppidans tekster i elektronisk form, skal jeg i det følgende blot strejfe indholdet af kommentarbindet. Bindet følger i kommenteringen norm og niveau fra Klassikerserien, men ikke i efterskriften, som i mindre grad udgør en samlet læsning af romanværket, i højere grad og instruktivt behandler baggrunden, litterært og historisk. Et hovedærinde – i stiltiende dialog med en litteraturhistorisk tradition for at udpege konkrete lokaliteter og personer – går ud på at lade fiktionen etablere sit eget forjættede land. Det knytter an til en vedvarende diskussion, som fremlægges dels i afsnittene om tekstens forandringer gennem de forskellige udgaver, dels i gode og undertiden fremragende (fx Vilh. Andersen-afsnittet) præsentationer af Pontoppidan-receptionen 1891-1985: i bund og grund spørgsmålet om, hvad *Det forjættede Land* handler om. Fr det 'tidsbillede', som de enkelte bøger havde indskrevet i undertitlerne frem til den reviderede etbindsudgave? Er det som bagsideteksten foreslår en idealist i konfrontation med et sjællandsk landsogn? Eller er Emanuel Hansted indskrevet i rækken af det 19. århundredes danske fantaster? Ud fra et for så vidt sympatisk ønske om »ikke at tage brødet ud af munden på al senere forskning« lader udgiverne en forfatter (Svend Åge Madsen i afsnittet 'Digterne og *Det forjættede Land*') få det sidste ord: »Jeg har sjældent læst en roman der virkede så åben på mig som *Det forjættede Land*. (...) Således må man både opleve Emanuel som en håbløs fantast, og se ham som en håbefuldst idealist, som verden ikke vil føje sig efter«. Bindet indeholder desuden en nyttig litteraturliste.

Den vedlagte cd-rom indeholder foruden hele kommentarbindet, som ikke skal interessere os i denne forbindelse, alle forfatterens versioner i fuldtekst af det værk, der skulle blive kendt som *Det forjættede Land*. Det drejer sig om 5 udgaver i perioden 1891 til 1918. Derudover er der adgang til to tidlige, mere grovkornede føljetonafsnit (der senere indgår som omtrent 1. og 2. bog af *Muld*) og 2. oplag af trilogiens 1. og 2. del, *Muld* og *Det forjættede Land*, som kom til så tidligt som 1892 og 1893 og derfor kunne betragtes som en bearbejdning af værket, før værket var tilendebragt. Eller sagt på en anden måde: da tilblivelsen af *hele* værket strækker sig over fire år, og forfatteren benyttede muligheden for at revidere sig selv i fuld offentlighed, kunne man betragte førsteudgaven som en trykt kladdé. Udgiverne overvejer da også denne mulighed for at inddrage ændringerne i emendationen af førsteudgaven, men har kloget besluttet sig for at lade førsteudgaven stå uantastet og bringe ændringerne i et negativt apparat i kommentarbindet. Den trykte tekst er den tekst, som blev til efterhånden. At det trak ud gav vittige hoveder lejlighed til ordspil på titlen.

Alle tekster foreligger som HTML-filer, og det gør dem tilgængelige med enhver internet-browser, men den medfølgende og overskuelige I-View (shareware) kan fint benyttes. I det hele taget må cd-rom'en roses for dygtig brug af de forhåndenværende søm: alt programmet er hentet på nettet og uændret bragt i Pontoppidans tjeneste. Man kan med rette kalde cd-rom'en for et discountprodukt, men kun hvis man dermed mener at have udtrykt sin fornøjelse over at have fået overraskende meget for sine penge. Har man pejlet sig gennem installationen (som ikke er automatisk og som også godt kunne være beskrevet til brug for Windows 95), møder man en langtfra fancy, men ganske overskuelig brugergrænseflade. Enkle pilemarkører bruges overalt til at blade med, og man kommer

da som det første til oversigten (som kaldes indeks) over muligheder: der er en indholdsoversigt, som hæfter til de enkelte tekster i de enkelte versioner; et 'sidedetalskorrelationsregister', som giver mulighed for komme til de enkelte tekster med udgangspunkt i en bestemt bog eller en bestemt side i en bestemt udgave; et tekstsovningsmodul, som på grundlag af programmet NavSearch, giver mulighed for at søge på enkeltord i et helt værk ad gangen. Endelig er der mulighed for sammenligning af udvalgte tekstdele. De to sidste funktioner bliver her genstand for nærmere omtale.

En stiliseret, akademisk halvbrille er den ikon, som bringer en til søgefunktionen. Hvor banal den end er, kan man ikke prise det nok at have mulighed for at understøtte sin hukommelse med et elektronisk opslag. Og ikke alene kan man huske mere effektivt (når man blot vedkender sig den begrænsning, at maskinen 'kun' kan matche kongruente ordbilleder; omskrivninger af det samme til noget andet er stadig læserens egen opgave), man kan også få efterprøvet en tese, som traditionelt ville have krævet en genlæsning. Tag nu eksemplet: måge. Eller rettere: Maage. Det er velkendt, hvordan Pontoppidan har udnyttet geografien eller topologien i det sjællandske landskab som baggrund for sin fortælling. Der er en central modsætning mellem den hovedstad, som bogens hovedperson søger at frigøre sig fra, og det forjættede land, som han drømmer om. Der er inden for det landområde, han kommer til at virke i som kapellan og forudsætningsløs bonde, yderligere opdelinger mellem det autoritetstro, mere højkirkelige Vejby og det højskoleinfluerede, oprørske Skibberup. En yderligere specifikation vil tilføje Mosekærshusene, hvis fordrukne indbyggere er fortabt for den grundtvigske opbyggelighed, det anarkistiske fiskersamfund Skallinglandet, hvor det mod almindelig forventning lykkes Hansines veninde at få sig et godt liv, da hun gifter sig under stand, og der er højskolen i Sandinge på den anden side af fjorden, hvorfra de nye impulser kommer i de tidlige bøger for at implodere i intern uenighed i de afsluttende. Hele dette omhyggeligt udarbejdede landskab har sin grænse, dels i forhold til byen, men vigtigere i denne sammenhæng i forhold til kystlinjen. Ved kysten holder mågerne til.

Der er 10 forekomster af passager indeholdende ordet Maage (eller Maager); de falder alle sammen med centrale begivenheder i Emanuel Hansteds liv og er dermed disponerende for fortællingen (der refereres i det følgende til førsteudgaven):

Da Emanuel endnu er pastorens tro, men dybt utilfredse kapellan, hvis velforberedte prædikener ikke rigtig vinder genklang hos menigheden, hedder det: »paa Aarets første Foraarsdag – lød Salmesangen fra Kirken atter mangestemigt ud over Fjorden og blandede sig her med Skriget af Maagerne uden for Kysten« (s. 44).

Da han beslutter sig for at opsøge Skibberup og bondepiggen Hansine, hedder det: »Han gik nu ned til Stranden, hvor han plejede at opholde sig i nogen Tid for at iagttage Maagerne, der stumme og urolige kredsede omkring et Punkt i Luften, som om de tav med en vigtig Hemmelighed« (s. 64).

Da det umage par, Emanuel og Hansine, holder bryllup, hedder det: »Kirken, Næsset, Fjordens blaa Flade og Genbolandets Brinker – alt laa badet i gyldent Sollys. Hen under Himlen fór lette Flors-Skyer af Stære og ude over Vandet skreg de skumhvide Maager« (s. 194).

Da 'Gutten', Emanuels førstefødte, er død på grund af farens hårdnakkede skepsis over for moderne lægevidenskab i almindelighed og dens lokale repræsentant, den uassimilerede levemand dr. Hassing, i særdeleshed, skal han begraves. Det skal efter Emanuels vilje være et bestemt sted: »Han [Emanuel] havde fra Fortiden bevaret en særlig Kærlighed til dette ensomme Sted med dets fri Udsigt over Fjorden, og med den dybe, højtidsfulde Stilhed, der kun gennembrødes af de vilde Skrig fra Maagerne ude over Stranden« (s. 271).

Da Emanuel på en af sine vandreture har mere held til at overbevise sig selv end sin stadig mere tillukkede bondebrud om fornuften i det store projekt, op søger han igen strandarealet. Umiddelbart efter det følgende citat, møder han i et udflugtsselskab den fortrængte, men stadig erotisk appellerende Ragnhild Tønnesen. Citatet lyder: »Han blev staaende her paa Strandens solgnistrende Sand, støttet til sin Stok, og fortabte sig i ubestemte Fremtids-Drømmerier. Han fulgte med Øjet sine gamle Venner, de sølvhvide Maager, der stumme kredsede omkring et Punkt i Luften, som om de tav med en vigtig Hemmelighed. Han stirrede ud over den vide, blanke Havflade, ud mod de fjerne blaalige Skybjerge, der nu og da løftede sig over Horisonten og derpaa langsomt sank ned igen. Det var som om et luftigt Skønhedsrige et Øjeblik steg lokkende frem af Dybet og atter svandt bort. Det var som at se koglende Skikkelser vinke og forsvinde...« (s. 282).

Da Emanuel efter opløsningen af præstegårdshjemmet vender tilbage til egnen efter et længere ophold hos sin etatsrådsfamilie i hovedstaden, er han stadig overbevist om, at det tabte lader sig genvinde. Da hedder det, efter en længere naturbeskrivelse: »En blaffende Søndenvind strøg i lummerhede Pust ned over Bakkerne, aandede over de vaade Fenge, fyldte sig med Kløverstakkenes Vellugt og jog Strandens uvejrsvarslende Maageskarer langt ud over den spejlblaa Havbugt. Det var virkelig bleven Højsommer nu« (s. 392).

Da katastrofens omfang er ved at stå Emanuel klart, har han en samtale med sin endnu loyale søster, hvori han karakteriserer sig selv: »Ja, Betty, nu er jeg ogsaa hjemløs her i Verden som en Maage paa Havet. Det var det, jeg vilde fortælle dig. Jeg har ingen Hustru mere, intet Hjem. Jeg er ene nu med mine Smaa« (s. 462).

Da Emanuel efterhånden har afskåret sig fra kone, menighed og familie tolker han sit eksil som en udvælgelse. anfægtelserne som en Jakobs kamp og martyriet som en vandring i Kristi fodspor. Den afsluttende kamp er nu rykket fra landet ud til kystlandskabet, hvor fristelsen Ragnhild igen dukker op øjeblikket efter. Da hedder det: »Han stod og betragtede opmærksomt sine gamle Venner, de sølvhvide Maager, der uroligt kredsede omkring et Punkt i Luften, som om de tav med en dyrebar Hemmelighed. Hans Blik fulgte Landets dybt opskaarne Kyst, og med vemodig Glæde nød han Synet af den hvide Strand og de høje, solbelyste Skrænter til begge Sider. (...) Aldrig havde Synet af Naturen indgydt ham en saa livsalig Fred; aldrig havde dens Skønhed saa tydeligt aabenbaret sig for ham som en Afglans af den himmelske Herlighed. Og han forstod godt hvorfor. For første Gang betragtede han Verden som den, der har overvundet den. For første Gang saa' han ret det Synlige gennemstraalet af det Usynlige, følte han de timelige Ting gennemtrængte af Evighedens ophøjede Ro« (s. 469).

Og da det omsider er forbi, skal Emanuel i jorden: »Det var Emanuels eget Ønske, som man opfyldte ved at stede ham til Hvile paa Skibberup Kirkegaard omkring den ensomme Næsse-Kirke. Han havde saa ofte talt om sin Forkærlighed for dette øde, forladte Sted med den frie Udsigt over Fjorden, – talt om, hvor dejligt det maatte være engang at sove der ved 'Guttens' Side, omgivet af den dybe, højtidsfulde Stilhed, som kun Bølgebruset og Maageskrigene gennembrød. (...) Kirkegaardsporten aabnedes, og mens en Flok opskræmte Maager gav sig til at skrige ude over Stranden, som vilde ogsaa de være med at bringe deres ulykkelige Ven den sidste Hilsen, skred Toget ind imellem de vejrblæste Grave« (s. 514, 515).

Hvad har nu alle disse centralt placerede måger at betyde? De er knyttet til hovedpersonen Emanuel Hansted og udgør som sådan et metaforisk akkompagnement til hans afviklingshistorie. Undertiden er de stumme, undertiden skriger de; under alle omstændigheder er deres animalske sprog uforståeligt for Emanuel. Men ikke nødvendigvis for den opmærksomme læser. Tre gange hedder det om dem, at de »kredsede om et Punkt i Luften, som om de tav med en vigtig/dyrebar Hemmelighed«. På samme måde kredser fortællingen om Emanuels skæbne, så mågerne på et metatekstuel plan kan siges at være udtryk for markante omslagspunkter i den skæbnefortælling, som undervejs i romanværket endnu ikke er afsluttet. Hemmeligheden er i så fald Emanuels død, der falder sammen med værkets afslutning.

Men det forbigår heller ikke læserens opmærksomhed, at mågerne i sig selv holder til ved kysten i luftens uhåndgribelige, drømmesvangre element, der udgør det ærkeromantiske modstykke til det stykke land, som Emanuel har udpeget til sit forjættede, men som jo altså viser sig at være håndfast, virkeligt og uflytteligt. I den forstand er mågerne det vedvarende faresignal om, at virkeligheden kræver sit; det er Emanuels drømme, der står i vejen for hans lykke – fordi de er en kilde til fejlfortolkninger af virkeligheden.

Det, som søgefunktionen giver mulighed for, er at få opregnet en række forekomster umiddelbart efter, at tanken er tænkt. Tesen må dernæst udbygges med parallelle iagttagelser: den grundlæggende iagttagelse er, at mågerne hver gang dukker op i forbindelse med vigtige begivenheder i Emanuel Hansteds liv. Dernæst må det undersøges, hvad de kan betyde. Man kunne indvende, at mågerne tilsyneladende betyder for meget til, at det er signifikant: de er et stykke utilgængelig natur, som overlever hovedpersonen og hans himmelstorm, og de er en slags rejseledsagere, som besidder en hemmelighed, Emanuel ikke kender. Man kunne i den forbindelse hæfte sig ved, at de tre forekomster af hemmelighedsfuldhed er knyttet til de to kvinder i Emanuels liv: den bondefødte Hansine, som han insisterer på at gifte sig med, og den mere indlysende partner, som deler hans forudsætninger, Ragnhild. Skulle hemmeligheden være den, at han valgte den forkerte? Her ligger en opgave for en Pontoppidan-forsker.

At der ikke foreligger håndskrifter i ordinær forstand til *Det forjættede Land* afstikker rammerne for den opgave, som skal løses med den elektroniske udgave: når man ser bort fra enkelte afsnit, som forud blev publiceret som uafsluttede føljetoner, er opgaven at finde midler til at sammenligne forskelle mellem forholdsvis ensartede tekster (uden hvad man kunne kalde intern varians i form af

overstregninger og ombytninger etc.). Det har nemlig vist sig, at selvom Pontoppidan ændrer substantielt i tredjeudgaven og mere detailorienteret i de følgende, bliver hans oprindelige inddeling af romanværket i bøger, kapitler (som forfatteren kalder 'bøger') og afsnit, ikke genstand for ændringer. Hver af trilogiens dele indeholder 5 bøger (et arrangement, som kan minde om det klassiske dramas inddeling i 5 akter) og et vekslende antal underafsnit, men den grundlæggende inddeling er stabil fra udgave til udgave. Det betyder, at udgaverne kan anskues og tilrettelægges elektronisk i en vandret og en lodret struktur, hvor det vandrette plan er læseretningens (en hel tekst fra ende til anden) og det lodrette plan udgøres af de kronologisk forskellige udgaver lagt i lag 'oven på hinanden'. Man må da aflægge den akademiske halvbrille og for sit indre øje se forbindelseslinjerne mellem de enkelte udgaver som en elevatorskakt, en transportvej op og ned mellem udgavernes etager.

At sammenligne tekster drejer sig abstrakt set om forholdet mellem ligheder og forskelle. Da Pontoppidans værk har bevaret sine stabile inddelinger gennem de forskellige revisioner, er der allerede taget hånd om lighederne: de enkelte afsnit kan med god mening sammenlignes, hvilket betyder, at en sammenligning vil fremvise andet end total forskellighed. Når sammenligningsenhederne er valgt på forhånd, er det op til maskinen at registrere forskellene, dvs. Pontoppidans ændringer (eller de ændringer, som faktisk kom til udtryk i udgaverne).

Lad os tage et eksempel. For at foretage en sammenligning bør man ikke benytte sig af oversigtens indgang: en kedelig fejl er årsag til, at man her kan taste sig frustreret i forsøget på at få indskrevet den relevante tekstdel i en lille rude. Man bør i stedet gå ad indholdsfortegnelsen til den tekstdel, som skal underkastes en sammenlignende mikroskopering: her tilbydes man via en knap, som henviser til »Andre udg.« en teknisk problemløs sammenligning.

Maskinen skelner ikke mellem relevansen af de opregnede tekstændringer, den tager det hele med, fra det uendeligt store til det uendelige småteri. At læse teksterne er stadig en hermeneutisk opgave. Lad os se på værkets begyndelse overhovedet, *Muld* i 1891-udgaven, bog 1, kap. 1 og sammenligne den med den tilsvarende passage i etbindsudgaven fra 1898. Man tilbydes til overflod tre typer visning: begge tekster i to spalter (mere end to tekster kan ikke sammenlignes ad gangen); de to tekster i én spalte eller en liste med de fundne varianter. Den mest overskuelige for en første inspektion er den tospaltede version.

»Det var i et Aar henimod Slutningen af Halvfjerserne.« Sådan begynder *Det forjættede Land* i 1891-udgaven. Den to-spaltede visning følger kronologien: 1891 finder man i venstre spalte, 1898 i højre. Den citerede indledning er altså i venstre spalte, og da teksten slettes i 1898, er den for overskuelighedens skyld markeret med blå. Efter alinea fortsætter teksten: »Der havde i otte Døgn raset et Herrens Vejr over Egnen.« Det er også blå (som er det generelle signal om, at teksten er ændret). At sætningen yderligere er omkranset af en skarp parentes er den valgte markering af, at variansen kan findes i 1898, hvor der er ændret til »Der havde i flere Dage raset et Herrens Vejr over Egnen«. Man noterer sig, at kun den variante del af teksten er markeret. Teksten i 1898 (højrespalten) er tilsvarende farvelagt og typografisk markeret; her med rødt og omkransende krølleparentes. Det er ganske enkelt og anskueligt. Det eneste, man mere har behov for at vide,

er, at en udeladelse er markeret med tegnet ^ i parentes, og at sidetal tilsvarende er fremhævet med blå og rødt: l22l. Markeringen af de sidetal, der henviser til den trykte bog ser således ud: ll22ll. Så kan man skride til værket.

For ikke at afholde nogen fra at bruge dette herlige værktøj, følger her en beskrivelse af, hvordan man installerer det i Windows 95. Klik på Start i nederste venstre hjørne, find frem til Kør skriv D:\EXE\16VIEW\1VIEW.EXE og tryk OK. Så skulle den være der, parat til at blade i. Desuden er det nødvendigt at lave et bestemt sted til opbevaring af de midlertidige filer, som bliver til ved brugen. Beskrivelsen findes i kommentarbindet, men skal repeteres her: klik igen på Start, gå ind under Programmer og find der MS-DOS-prompt. Skærmen ser nu faretruende mørk og teknisk ud, men man behøver blot at skrive: MD C:\TEMP og trykke retur, så har man et bibliotek til temporære filer.

Cd-rom'en er ubetinget det mest nyskabende i denne vigtige udgivelse. Det er lykkedes at gøre alle Pontoppidans versioner af *Det forjættede Land* tilgængelige fra (det veludstyrede) hjemmekontor. Programfunktionerne er velvalgte og fungerer i det store hele hurtigt og problemfrit. At man også kunne drømme om andre faciliteter som fx muligheden for at strege og markere i ens personlige udgave, overskygger ikke det faktum, at en stor opgave er løst med få midler. Mediet er jo overhovedet ved at blive til. Tilstedeværelsen af de mange udgaver på ét sted kunne i sig selv være med til at problematisere værkbegrebet: en læsning er ikke bedre end den udgave, der ligger til grund. Resten er op til brugeren.

Henrik Blicher

Henrik Pontoppidans breve. Udvalgt og kommenteret af Carl Erik Bay og Elias Bredsdorff. 1 1880-1913, 2 1914-1943, 366 + 372 s. Kbh. 1997. Kr. 450,-.

Henrik Pontoppidan havde, kort før han døde i august 1943, nedlagt forbud mod trykning af sine breve såvel som mod optryk af digte og journalistik, ja endog af et par af de tidlige bøger. Hans efterladte papirer endte, hvor de skulle – i Det Kongelige Bibliotek, men i Utilgængelig samling (nr. 306). Pontoppidan har dog været for stort et navn i den danske litteratur til, at forbudet er blevet overholdt. Snart på vilkår sat af ophavsretsindhaverne, snart uden tilladelse er tekster omfattet af hans forbud blevet udgivet eller optrykt gennem de sidste 35 år. Med breve forholder det sig ekstra indviklet, idet ejendomsretten til det fysiske brev tilhører modtageren, mens ophavsretten til det åndelige indhold beror hos afsenderen. Da Elias Bredsdorff i 1964 disputerede på en afhandling om forholdet mellem Pontoppidan og Georg Brandes, udgivet sammen med et dokumentationsbind, fik han tilladelse til at citere og referere Pontoppidans breve til Brandes, når blot intet brev fremstod i sin helhed. Til den nye fyldige brevsamling ved Carl Erik Bay og Elias Bredsdorff har arvingerne tilladt en fuld offentliggørelse. Læserne har dermed fået mulighed for at supplere den viden om en af vore tre litterære nobelpristagere, som også på anden vis udbygges her op mod årtusindskiftet – se ovenfor Henrik Blichers anmeldelse af det første optryk af *Det forjættede*

Land i originaludgaven med apparat på cd-rom; i en afsluttende fase er desuden en grundlærd Pontoppidan-bibliografi ved Thorkild og Esther Skjerbæk under medvirken af René Herring.

Bays og Bredsdorffs samling er et udvalg af Pontoppidans breve – 548 ud af et anslået antal på 3000. Udgivernes kriterium har været, at teksterne skulle kaste nyt lys over Pontoppidans liv og værk, idet dog ca. 150 breve i Thorkild Skjerbæks besiddelse beklageligt nok ikke har været tilgængelige (Skjerbæk afgik i øvrigt ved døden i foråret 1998). Andre breve vides med sikkerhed tabt, således er digterens kærlighedsbreve til den første hustru i 1985 tilintetgjort af et barnebarn, som fandt dem for intime. Endnu andre breve kan gemme sig i privateje eller på ukendte steder.

Brevene her gengives kronologisk og danner således læst i sammenhæng en skildring af forfatterens menneskelige og professionelle udvikling. Nogen medrivende eller gavmildt tilstående brevskriver, end sige snakkesalig og småsladrende korrespondent, er Pontoppidan ikke. Den reserverede personlige holdning, han i sin levetid var kendt eller ligefrem berygtet for, slipper han ikke i sin korrespondance. Det tolkes vist normalt som en åndelig fornemhed, men brevene viser sammenlagt, at isolationen i høj grad skyldtes ydre omstændigheder – hans anden hustrus langvarige sygdomsperioder og hans egne vekslende fysiske skrøbeligheder allerede fra omkring århundredskiftet, herunder en stadig tiltagende døvhed. Det hindrede ham i som fx Brandes, Drachmann eller Bang at spille forfatterrollen indenlands og udenlands i den tids repræsentative offentlighed. Samtidig indså Pontoppidan trods læseværdige forsøg, at han ville spille alt for mange kræfter på at forøge sine indtægter ved journalistik, og derfor havde han så godt som altid næringssorgens spøgelse at stirre i øjnene. Som i den store udgave af Oehenschlägers breve opdager læseren hurtigt, at Pontoppidan af bitter nød var en snu forhandler, når det gjaldt om at få honorarer og salgsindtægter hjem fra redaktører og forlæggere.

Vældigt meget nyt om forfatterskabet bringer de over 700 sider ikke. Godbidder er som nævnt citeret og refereret i tidligere udgivelser. Det gælder den forsigtige polemik i et brev til Georg Brandes – med hvem Pontoppidan forbliver Des – imod at spørge efter »Meningen« med et digterværk, en overordnet idé, de indlagte røde tråde, i stedet for at tilegne sig det som »en Række Billeder, Menneskeskikkelser, Situationer«, der »ganske af sig selv samler sig til et Hele« (jf. Bredsdorff I, 1964, s. 26). Men tolkningen i samme brev af Lykke-Pers figur som ikke-ironisk og i en vis forstand tragisk (jf. Bredsdorff II, 1964, s. 97) er også tankevækkende (nr. 138, skrevet 11. januar 1900, altså *før* afslutningen af romanværket). Til Jeppe Aakjærs plan om et jysk årsskrift skrevet af jyske forfattere lægger han den 12. marts 1902 afstand, fordi han i et lille land som Danmark finder udsønderingen af folk, der snurrer på r'erne, uhensigtsmæssig. Han fortsætter temmelig fremsynet: »Jeg deler næppe heller Deres Tro på Jydens – eller i det hele Bondens – genskabende Kraft. Jeg troer, at Fremtidens Naturstyrke vil vokse op af de københavnske Rendestene, at de store Byer overhovedet er damphedede Couveuser, der udruger Fremtidsmennesker, og at enhver Løsrivelse fra dem er den moderne Form for at gå i Kloster« (nr. 148 – og jo, det er rigtigt, at Pontoppidan bruger bølge-å!). Noget i den tids forstand anarkistisk var der vedblivende

over Pontoppidan – over for vennen Axel Lundegård i Lund understreger han i december samme år, »at jeg har følt Lyst og Trang til at tale de 'vilde' Fugles Sag i disse meget tamme Tider, vi for Øjeblikket gennemlever her i Landet, og som så tåbeligt forherliges« (nr. 154).

Sin egen litterære position bedømmer Pontoppidan selvsikkert uden at lade sig anfægte af kritik eller modsigelse. Da den svenske litteraturhistoriker Fredrik Vetterlund i 1914 havde skrevet sammenlignende i det letterstedtska *Nordisk tidskrift* om Pontoppidans og Jakob Knudsens forfatterskaber til sidstnævntes fordel, så *Fra Hytterne* (1887) kun omtaltes som vederhæftig realisme anno dazumal, protesterer Pontoppidan privat til ham: »Denne Bog er efter min egen Mening uden Sidestykke i Datidens europæiske Literatur (..) den (i meget så ufuldkomne) Nybegyndelse til de omfattende Almueskildringer, som vel nok er vor væsenligste Indsats i den nyeste Literatur, og som fra først af langt mindre havde et artistisk end et agitatorisk Formål. (Skjoldborg, Åkjær etc.)« (nr. 266, 22. april 1914). Om den forkortede – eller som han udtrykker det: destillerede – udgave af *De Dødes Rige* hedder det til Georg Brandes i maj 1917: »Jeg bilder mig ind nu at have frembragt en Roman, hvortil nordisk Literatur ikke har noget Sidestykke. Jeg tænker derved naturligvis ikke på Kvaliteten, kun på Arten. Jeg tror, man i hvert Fald skal tilbage til de islandske Familjesagaer for at finde noget tilsvarende, uden at jeg dog mener på nogen Måde at kunne tåle Sammenligningen. Det er kun mine kunstneriske Bestræbelser, jeg vil karakterisere ved at nævne mit Forbillede« (nr. 298). Stofområdet synes vigtigere for ham end moderette kunstneriske vinkler. Det ses også i Pontoppidans forhold til samtidslitteraturen i sidste halvdel af hans liv, hvor han ikke blot fremhæver navne som Martin Andersen Nexø og Valdemar Rørdam, men også i dag fortrængte som Harry Søiberg (nr. 397, januar 1927: »Tidens mærkeligste Skribent«), nordmanden Johannes Thrap-Meyr (nr. 411, august 1927: »en sjelden udsøgt Digterevne (..) noget helt for sig selv«) og tyskeren Paul Ernst, som han uden held søgte at hjælpe til en nobelpris. Det er måske lidt underlige valgslægtskaber; især Søiberg sendte han indtrængende råd, både professionelle og menneskelige, om den passende livsførelse for en forfatter. Lad en kommende Pontoppidan-forskning vurdere disse præferencer. Nobelprisen opfattede Pontoppidan upatetisk som en økonomisk hjælp til habile forfattere i social nød og kunne ikke mindst derfor forarges over, at den velaflagte Hamsun i 1920 var blevet betænkt frem for den digterisk større og meget fattigere Hans E. Kinck (nr. 355, december 1920).

Om dansk digterungdoms store idol Johs. V. Jensen udtrykker Pontoppidan sig forbeholdent: »Han er – eller var i hvert Fald – en glimrende Pen. Som Personlighed kan jeg derimod ikke afvinde ham stor Interesse. Han synes mig som sådan at være lovlig meget lige ud af Landevejen. Jeg vilde foretrække, at han skrev mindre godt, men til Gengæld havde større og dybere Oplevelser at skrive ud af« (nr. 428, august 1928). Såvel Bjørnson som Ibsen får stryg, for henholdsvis skaberi og verdensflugt (nr. 352, november 1920, jf. om Bjørnson også det samtidige nr. 353). Sigrd Undsets nobelpris bifalder han ikke, fordi hendes bøger, hendes store evner til trods, altid har frastødt ham som lumre, »en stram Os af Samleje, som jeg ikke goüterede« (nr. 433, november 1928). Paludans *Jørgen Stein* ser han straks kvaliteten i, men tilføjer, at der mangler et godt

forhold mellem dens omfang og dens vægt; forfatteren identificerer han lidt kejtet som formodentlig en brodersøn af en overretssagfører (nr. 497, marts 1934). Litteraturforskerne Julius Paludan og Valdemar Vedel betegnes som »skævmundede Flyndere« for deres indstilling i 1911 af Karl Gjellerup og Ernst von der Recke til nobelprisen – ganske vist i brev til Georg Brandes, hvem han hellere undte den ære (nr. 239, august 1911). Kritikeren Harald Nielsen med den desperate skæbne har han en vis godhed for, skønt manden inderst inde er en ufrugtbar kværulant: »Det er ikke nogen rar Bestilling at være Renovationsmand. Helst holder man sig en sådan fra Livet. Og dog er det en af de nyttigste Beskæftigelser, som man burde agte. Grækerne holdt jo Renselsen af Augias Stald for en Gude-Bedrift. Men der er det kedelige ved Harald Nielsen, at han i Almindelighed først råber Gevalt, når han selv har været så uheldig at træde i en Kokasse« (nr. 489, marts 1933).

Forfatterens rolle i samfundet og i den litterære verden har Pontoppidan i sin isolation også haft tid til at gennemtænke teoretisk. Et brev til Gyldendals direktør Frederik Hegel fra den 29. oktober 1920 konstaterer, at den moderne tids krav til hurtig økonomisk omsætning har gjort det tidligere patriarkalske forhold mellem forlægger og forfatter utidssvarende, men »Ulykken er jo den, at et Forfatterskab, der duer noget, i Reglen, ligesom Skovene, først kan give et rimeligt Udbytte mange År efter, at det er påbegyndt, ja måske først efter Mandens Død«. At forlag konverterer de ud fra en sådan tankegang uundgæelige forskud til lån, er et afgørende og skæbnsvangert skridt, som får Pontoppidan til at foreslå en art socialisering af forlagsvirksomheden: »Den stadigt rindende Værdikilde, som enhver Nationallitteratur er eller kan blive, og som Forlagene hidtil enerådigt har forvoldt, må Forfatterne gøre Krav på at have Medejendomsret til. Litteraturen bør være som en Slags selvejende Organisme, der også føder sig selv«, hvorefter skovdrift-billedet gentages (nr. 351). Bittert konstaterer han ved juletid 1935, at forlaget Gyldendal nu er blevet »et Stormagasin for Sæsonvarer« (nr. 507).

National overspændthed havde Pontoppidan altid vogtet sig for. Alligevel anfører han over for Vilh. Andersen den 14. april 1919, at danskerne finder sig i for meget fra nordmænd og svenskere: »Har vi engang med Grundtvig følt os som Vorherres Hjertefolk, så er vi nu nær ved at nå den modsatte Yderlighed i vor Selvbedømmelse. Det er i Virkeligheden utroligt, hvad vore Brødrfolk i de sidste to Menneskealdre har fået Lov til at sige om os, uden at vi har rejst Børster«, og derfor efterlyser han en »godt udlanget, blodig Næsestyver« i professorens bog *Nordboer* (nr. 336). To måneder senere forsikrer han Hans Ahlmann, at de skandinaviske brødre har adskillige lussinger til gode hos danskerne (nr. 340).

Egentlig deltager i det politiske liv blev Pontoppidan aldrig. I 1931 signerede han dog ikke uden stille stolthed over 1864 et indlæg i en enquete i Sverige imod den socialdemokratisk-radikale danske regerings afrustningspolitik (nr. 463). Ved Hitlers magtovertagelse reagerede han i brev til Nexø ligesom Kaj Munk: »Med den parlamentariske Regeringsform kan der ikke længere regeres. Den har utjent, og vi spejder i Øst og i Syd efter det nye, der skal afløse den, også hos os«, ja skriver om Mussolinis Italien, at dets gudskabte støvleform måske har en idé: »Vi har i Århundredernes Løb Gang på Gang fået kraftige Spark dernede fra,

når vi nordligere Folkeslag var ved at stivne eller falde sammen af Formalisme« (nr. 488). En protestadresse mod Det tredje Riges forfølgelse af politiske modstandere fik Elias Bredsdorff ikke den gamle stridsmand overtalt til at støtte i sommeren 1933, fordi Pontoppidan dels ikke stoledede på pressens oplysninger, dels – mere foruroligende – mente, at en national front altid ville overgå en »rød« i beslutsomhed; det synes at være hans vurdering, at begge de stridende parter i Tyskland havde lige brutale hensigter imod hinanden – derimod kalder han nazismens jødeforfølgelser »oprørende« (nr. 494). Over for en ung specialeskrivende dansk-studerende bekender han besværet ved sin egen dobbelthed: han er dels født med en radikal natur, dels rundet af en gammelkulturel embedsmandsslægt (nr. 472, december 1931).

En særlig Prügelknabe i Pontoppidans litterære univers er som bekendt lyriken, der for ham nærmest var en sygdom. Grundsynspunktet i Hans Ahlmanns moderne lyrikhistorie 1900-1920 må han derfor underkende: »Alt dette lyriske Fuglekvidder varsler for Dem om en ny Dags Frembrud; men en sådan Kappelyst i Sang og Triller tilhører i Literaturen – som i Naturen – altid Solnedgangens Tidsme. Og jeg vil tilstå, at når hver Busk på Parnasset som nu sidder fuld af Sange, får jeg let for meget af det gode. For mig er der mere Musik i den ensomme Glentes tavse Flugt højt over Skovene – og det Syn hører den friske Morgenstund til« (nr. 357, februar 1920). Skal det endelig være lyrik, foretrækker han Rud. Broby-Johansens *BLOD*, som midt i råheden og monomanien er mere renfærdigt moralsk end de traditionelle lyrikeres kvindbefamlinger (nr. 372, november 1920).

I et i øvrigt anerkendende brev til Hans Brix den 4. februar 1916 i anledning af dennes anmeldelse af *De Dødes Rige*-bindet *Enslevs Død* fremhæver Pontoppidan, at det tidsbillede, Brix tager for værkets emne, snarere tjener til »at afspejle et Verdensbillede, i dette Tilfælde nærmest et Underverdens-Billede, det Helvede, hvortil vi fordømmer os selv, såsnart vi vil forsøge på at indrette os 'menneskeligt' i denne Tilværelse«. Provokerende er hans tilføjelse, at den af Brix rigtigt fremdragne *pagt* mellem Enslevs stamfader og djævelen ikke så meget er årsag til efterslægtens underverdenseksistens, som »netop hans *Frafald*« fra djævelpagten er det (nr. 281).

Det store rolige episke overblik er Pontoppidans styrke. Om den nervøst-moderne litteratur tænker han ilde nytårsdag 1917, midt under 1. verdenskrig: »Alt for meget af vor Tids Kunst går ud på at overrumple, forbløffe, i det det hele på at fremkalde øjeblikkelige Virkninger, Chok. Det kan gå godt, når det gælder en lille Bog; men i Længden trættes man og bliver uimodtagelig« (nr. 291, til Henri Nathansen). Kritikerens Sven Langes forsøg på at anmelde *De Dødes Rige* i *Politiken* afføder den 2. februar 1917 i en lykønskning til Georg Brandes med den kommende 75-års dag en både morsom og overbærende karakteristik: »Han havde gjort sig store Anstrengelser for at synes retfærdig. Man kunde formelig mærke, hvor han havde svedt under Arbejdet med at dokumentere. Jeg havde virkelig helt ondt af ham. Han baksede med mig som en lille Edderkop med en altfor stor Flue, stak mig hist og prikkede mig her, for at få Livet af mig« (nr. 295).

Sådan har de to udgivere ikke båret sig ad. Pontoppidan får lov til at tale selv og drukner ikke i apparat. Hvert brev har en indledende manchete, korte oplys-

ninger sættes i klammer i selve teksten, og længere står som forklaringer i noter efter den, men er holdt nede til et minimum. Udgivernes asketiske holdning er lige ved at bløge billedet af den trods alt belæste brevskriver for meget – ikke mindst fordi man nok ikke længere tør forudsætte et grundigt kendskab hos nutidige læsere til det 19. århundredes klassikere og dannelseshorisonter. Det gælder citatet fra Drachmanns roman *Kitzwalde* (1895) i nr. 102, det ironisk mente (?) citat fra Oehlenschlägers *Hakon Jarl* om egens knejsen over småkrattet i nr. 144, udtrykket »22.000 Holdere og Ham selv« om afslaget på at anmelde teater i *Politiken*, hvor Pontoppidan spiller på den svenske Karl 15.s løfte i december 1863 om at bistå Danmark militært mod Preussen (nr. 164), og endelig bibelordsproget om hunden, der vender sig til sit spy, som næppe er almenkendt i dag – og for resten trods anførselstegnene er citeret forkert, måske med hensigt (nr. 301). At Edvard Brandes som nyvalgt landstingsmand i 1906 kommer lige fra profeterne, kunne have udløst en kommentar om hans videnskabelige virke (nr. 185). Trykfejl eller realfejl er utrolig få, se dog »Mennesker« (I, s. 27) og »Møllerstræde« i Hillerød (I, s. 242), som hed og hedder »Møllestræde«, hvad en kommentar kunne have berigtiget (hvis ordet ellers er rigtigt læst). Et par forkerte orddele hører til den moderne tekniks vederstyggeligheder (morsomt I, s. 110: »fort-ællinger« (!); II, s. 121, 136, 153). Hvis formerne »ausgebleiben« og »bedeutningslos« (II, s. 97 og 109) er Pontoppidans fejl – nogen helt til at skrive tysk var han ikke – kunne det være markeret også. Astrid Brandes' død dateres i en indsat kommentar (I, s. 121) forkert til november 1891, hvad allerede brevets dato 13. februar 1891 udelukker; den lille pige var død den 19. november 1890. Og billedet af Pontoppidan i bind I, s. 52 er spejlvendt, hvad både Michael Anchers påskrift og den korrekt gengivne farvereproduktion på bindets omslag viser. De to bind er i øvrigt sat med en let læselig skriftgrad, også i noterne, og er forsynet med en instruktiv litteratur- og personhistorisk indledning og nyttige oversigter bagi.

Henrik Pontoppidans breve er sjældent dybtborende eller bevægende, men giver i udvalgt en bevidst usentimental karakters uhildede bedømmelse af omverdenen i over 60 år. Digterens beskedne materielle krav til tilværelsen afledt af hans forestilling om at være en forfatter, der levede som folkelig skribent (jf. nr. 498, til Nexø i juni 1934), og hans totale mangel på personlig forfængelighed og lyst til at optræde hindrede ham i nogensinde at udtrykke eller gøre noget uigennemtænkt, han senere måtte fortryde. Udgiverne har fornemt demonstreret, at Pontoppidan på sin egen korte, karske og barske måde er god at få forstand af.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Morten Thing: Hans Kirks mange ansigter. En biografi. 384 s. Gyldendal 1997. Kr. 325,-.

Hans Kirk var Danmarks kommunistiske Partis litterære helgen, og intet er derfor mere nærliggende end, at det er kommunisme-eksperten dr.phil. Morten Thing, der har påtaget sig at skrive hans biografi til hans 100-års dag.

Der er dog, adviserer Thing i forordet, ikke tale om »en mindebog holdt i jubiprosa«. Det er sandt, for så vidt som der ikke er lagt skjul på retningsbataljer hos de danske kommunister og grueltighederne ved sovjetkommunismen. Men Hans Kirk var selv en flink mand (modsat Otto Gelsted) og beskeden (modsat Nexø) og fra og med *Fiskerne* 1928 en førsteklases skønlitterær forfatter. Det betvivles ikke i denne bog, og den kan føre flere vidner i marken, også blandt antikommunister. Nogen videre selvstændig bevisførelse giver Thing ganske vist ikke, men jeg er tilbøjelig til at tro, at han har ret en god del af vejen.

Titlens »mange ansigter« er ikke en alvorlig koncession til dem, der i koldkrigsårene syntes, at den stalinistiske columnist i Land og Folk og forfatteren af *Skyggespil* var absolut uforenelige størrelser. Ansigterne hentyder til, at Kirk skiftede meninger og loyaliteter et par gange gennem livet, og især at han dyrkede forskellig litterære skrivemåder og publicistiske genrer. Meget rigtigt. Det vender vi tilbage til, som Thing (for) ofte skriver.

Det er godt, måske nødvendigt, at kunne mobilisere sympati for en person, man biograferer. Vel også at kunne forstå, kunne tegne og kunne fastholde vedkommendes karakter. Måske det sidste glipper lidt for Thing, dels af den udmærkede grund, at han virkelig vil notere svingninger (fx s. 320-21: Kirks to mildest talt divergerende vurderinger af *Djævelens penge – Klitgaard & Sønner*), dels af den dårlige grund, at han bruger slappe udtryk (fx at Harald Herdal, som Kirk hadede intensivt og vedvarende, s. 198 bliver omtalt som blot en af de »blinde pletter« hos anmelderen Kirk). Med al sin informationsrigdom, der både skyldes egen flid og de mange forgængere i Kirk-kritikken, er der noget grundlæggende vattet ved Morten Things behandling af Kirk, den store, stejle og tit skyklapbærende forfatter.

Lad os tage en lille, men ikke utypisk prøve på Kirks virksomhed som journalistisk – her snarest petitjournalistisk – kritiker i koldkrigsperioden. Det er en anmeldelse af Paul V. Rubows bog eller hefte om Vilh. Bergsøes *Fra Piazza del Popolo*, bragt i Land og Folk 7. juni 1948 under overskriften »Litteraturforskning« (en af de ting, der ikke er registreret i Frank Büchmann-Møllers Kirkbibliografi 1977). Til anmeldelsens baggrund hører, at man fra sovjetfjendtligt hold havde sat lys på Gulag (»Stalins slavelejr«). Rubows afhandling om Bergsøe får følgende ord med på vejen af Kirk:

Med megen lærdom gør professor Rubow rede for bogens tilblivelse, dens modeller, dens litterære forbilleder. Sjældnen er en slet roman blevet så godt behandlet.

I den antikommunistiske agitation påstår man, at de slemme revolutionære efter revolutionen agter at sende universitetsprofessorer i tørvemoser eller på tvangsarbejde som teglværksarbejdere. Det er desværre ikke rigtigt. Bare det var. For en mand som professor Rubow ville have godt af at lære at bruge hænderne til at grave tørv eller stryge sten med. Så ville det rimeligvis gå op for ham, at også et udmærket hoved kan bruges til noget fornuftigt.

Hans K.

Indholdsangivelsen af, hvad bogen går ud på, er summarisk, men ganske rigtig. At anse *Fra Piazza del Popolo* for ubetinget dårlig er også en acceptabel vurdering, selv om det kan undre at høre den fra en flittig producent af trivialnoveller og en Morten Korch-sympatisør som Hans Kirk. Det horrible er jo det efterfølgende, med Gulag afbildet som det af Kirk gerne besungne sunde manuelle arbejde i landlig industri og med ønsket om at sende Rubow en tur på tvangsarbejde. Ikke at han anser professoren for dum. Kirk er næsten høflig. Han fremstår som en hyggestalinist.

Vidste han ikke bedre om Stalins regime? Han *ville* ikke vide bedre. Til mange slags tro hører en selektiv, stærk vidensresistens. Kirk var ihærdig. End ikke den 20. partikongres i Sovjet 1956 rystede ham.

Det er i øvrigt i disse menings-henseender, at man får fyldigst besked i Things biografi: Kirks successive politiske miljøer og orienteringer, hans markeringer i artikler, indlæg, til dels breve.

Her er først hans oppositionelle tilskyndelser som elev på Sorø Akademi og siden som nybagt cand.jur. og juniormedarbejder ved det danske gesandtskab i Paris. Derpå hans kulturradikale standpunkt fra 1920'erne, hvor Gelsted og PH fulgte efter Hartvig Frisch som hans mentorer. Så tilslutningen via Studentersamfundet til kommunisterne i 1930'erne. Indespærringen og illegaliteten 1941-45. Land og Folks førsteskribent og DKPs kulturpolitiske talerør i koldkrigsårene.

Thing har gode pointer i sin fremstilling af forløbet, bl.a. (s. 199) at Hans Kirk vistnok var meget styret af *personlig* påvirkning. Og naturligvis den psykologiske og politiske virkning af indespærringen i Horserødlejren: selv om Kirk hørte til dem, der ikke endte i knogledyngerne i Stutthof, men hvem det lykkedes at flygte den 29. august 1943, så kostede det ham troen på det borgerlige demokrati. Thing citerer (s. 246) Kirks siden 1967 kendte, men i første omgang censurtilbageholdte brev fra november 1941 til Hartvig Frisch om tabet af »de demokratiske Mælketænder«. Kirks tyrkertro på Stalin og hans overbevisning om at fx socialdemokratisk kritik var løgn og svindel, havde et trist og stærkt grundlag her. Det hører altså også med i forklaringen på den hyggestalinistiske anmeldelse, vi citerede som eksempel på Land og Folk-Kirk.

Thing følger hovedfaserne i Hans Kirks levnedsløb med skiftende fokus på det personlige, det litterære, det politiske. Om de to første aspekter er han ikke just opfindsom, men han har en udmærket forståelse af, at alle tre aspekter har sammenhænge med hinanden. Af denne forståelse tager han måske ikke altid konsekvensen. Når han slutter første-kapitlet om Kirks nordjyske barndom med at sige, at hele hans romanverden er baseret på dette Nordjylland, så er det måske lidt magert kun at ofre det 17 af bogens 384 sider. Både her og i det næste kapitel om skoletiden på Sorø Akademi savner man – bortset fra skoleskemaerne – oplysning af samtidige kilder: Kirk'ske erindringer, dem han gav fra sig og som er bevaret, står lovlige meget alene. (Man kan fx spørge sig, om Kirk virkelig ene i sin generation ikke modtog noget afgørende indtryk af 1. verdenskrig? Helt negligeret i fremstillingen).

I almindelighed må man vistnok sige, at Kirks biografi i ordets snævre forstand ikke er det, Thing har udpenslet mest. I sammenligning med visse andre moderne litterære biografier (Jens Andersens om Tom Kristensen fx) føles dette

næsten positivt. Thing oplyser om de afgørende livsbegivenheder og vendepunkter, og han spekulerer kun sporadisk om »dybere« beveggrunde (»fadermord« og lignende freudianske fraser). Personlighedens farve og fylde får man mindre indtryk af – måske bedst gennem de mange fremragende illustrationer. Men et så vigtigt problem som det: *hvorfor* blev Kirk forfatter, hvorfor ville han være det, hvor tidligt havde han det som sit mål – det kommer ikke egentlig til overvejelse i Things bog. Men enhver digterkarriere begynder med sådan en gåde, og den springer Thing over.

Om det forfatterskab, der fremkom, oplyses man hen ad vejen. Det er sammen med eller næst efter den ideologisk-politiske karriere bogens vigtigste emne.

Thing er ikke den første, der gør et nummer ud af Kirks omfattende produktion af ugebladsnoveller gennem 1930erne (jf. Fr. Büchmann-Møllers bibliografi 1977 og Ole Ravns Kirk-udvalg for Dansk lærerforening samme år). Han ser den både i forbindelse med bogforfatterskabet – især det sene, som ofte genbruger novellerne – og som et distinkt område. Tanken er, at også litterært havde Kirk flere ansigter: Gyldendalforfatteren over for ugebladsnovellisten, plus den sene ophavsmand til kommunistisk føljeton- og nøgleroman.

Thing ser mest dette gennem litteratursociologiske briller og med beundring af Kirks evne til at administrere flere litterære skrivesæt (foruden journalistiske). Andre vil – mere storsnudet og uden hensyntagen til Kirks ægteskabeligt og politisk motiverede offervilje – synes, at det var synd for ham og hans kvalificerede læsere, at han brugte så mange kræfter på trivialproduktion. Han fortalte den kommunistiske redaktør Martin Nielsen: »Ved hjælp af et par flasker rødvin til at bløde hjernen op med kan jeg på en nat skrive to eller tre noveller til den bedre del af den kulørte presse« (cit. s. 142f.). Selv med fradrag af eventuelt pral af forfatteren må man spørge: Hvad skulle rødvinen til, hvis det kun var et spørgsmål om at administrere skrivesæt? Svar: Kirk var for god en digter til ikke at føle den litterære selvkastration; han måtte dølle sig og lukke op for de platte skabeloner.

At en anden stor ødelæggelse i Kirks kvalitetsforfatterskab skyldes Partiet, får man heller ikke Morten Things ord for. Romanerne *Daglejerne* (1936) og *De ny Tider* (1939) skulle være fulgt af et tredje bind. Udkast til dette blev ødelagt – formentlig af tyskerne – i Horserødlejren efter Kirks flugt 1943, ligesom førsteversionen af *Slaven*. Kirk skrev *Slaven* om til udgivelse i 1948. Ideerne til slutbindet af den danske trilogi kastede han derimod i gryden til trivialføljetonen *Djævelens penge – Klitgaard & Sønner* (bog 1952), da Land og Folk havde brug for den.

Der var noget sørgeligt og uselvsk tjenende ved Hans Kirks skribentliv, og Morten Thing har utvivlsomt ret i, at det bl.a. var en slags religiøs arv, særlig fra den missionske side af hans herkomstfamilie. Kirks bedste bøger og fortællinger er jo også dem, der fanger en bibelsk tone. Husker jeg ret, var det kritikeren Emil Frederiksen, en af Kirks mange kristelige hadere, der gjorde opmærksom på den fine genklang af gammeltestamentlige parallelismer i slutningen af erindrings-skitsen »Støvlerne«. Man kunne ønske, at Morten Thing havde lyttet mere efter denne tone i Kirks tre bedste bøger: den maleriske *Fiskerne*, den statuariske *Vredens søn* og den skønne, nostalgiske *Skyggespil*. I deres etos er der jo også på en

mærkelig måde plads til en kristent farvet ydmyghed side om side med ukristelig frodig livsbekræftelse og stejl og tapper trods. William Heinesen sagde, at Kirk var kommunist *af medfølelse*; det er måske et nummer vigtigere end Hartvig Frisch?

Om de biografiske kilder til dele af Kirks digtning bliver man passende oplyst i Things fremstilling, og man får et panorama over den første modtagelseskritik. Imellem disse ligger »værket selv«, som de sagde i nykritikkens dage, og her er fremstillingen måske ikke altid så sensitiv eller litterært kompetent. Lad det være medgivet, at værkbehandlingen i en biografi må være forholdsvis summarisk, og at Thing ikke er ueffen til en kort handlingspræsentation. Han har også nogle sammenfattende påstande, som er eftertanke værd: således at det snarere er det novellistiske, anekdotiske, episodiske, der er grundlag hos Kirk, end en større romankonstruktion (nåja – af hvilken type roman?).

Men ligesom Thing i sin opstilling af forskellige »poetikker« hos den ræsonnerende Kirk kan forekomme lovlig pædagogisk firkantet, så er nogle af hans ledende ideer i fortællings- og roman-karakteristikkerne og i de litteraturhistoriske placeringer ret erbarmelige. En af dem går ud på at skelne mellem kompositioner præget af dækket direkte tale (altså fx: suggestiv, men ikke replikformet gengivelse af landsbysladder) og kompositioner præget af en autoritativ fortællers forklaringer og vurderinger. Lad gå, skønt det sidste ikke eo ipso er mindreværdigt, som Thing synes at antage. Det første, dækningsstilen, skulle nu være en særlig Kirk'sk genialitet med rødder i folkelig beretning og klassiske folkelige forfattere; den visdom har Thing aftappet i Brøndum-Nielsens universitetsfestskrift 1953. Med *Fiskerne*, der er præget af dækningsfortællemåden, har Kirk tillige skabt den kollektive roman, iflg. Finn Klysner 1976. Her indføjer Thing (s. 91) et lille forbehold om, at Kirk måske kan have haft forbilleder (ja, det har alle forfattere!), og nogle har da nævnt polakken W. Reymonts tetralogi *Bønderne*, andre Hamsun, og Kirk interesserede sig også for Barbusses romaner; men de omhandler ikke missionske fiskere (sandt nok!).

Hvis Thing nu selv havde læst nogle af disse, kunne han have karakteriseret synsvinkel, verden, tid, persontegning hos Kirk langt præcisere, om end måske som knap så epokegørende. Reymont og Hamsun er smækfulde af dækning. Reymonts i 1925 nyoversatte tetralogi er fra før første verdenskrig, mens den mest nærliggende del af Hamsuns værker (som *Konerne ved Vandposten*) kom under og efter krigen. De var givetvis Kirk bekendte. Og navnlig den sene Hamsun var jo en normsættende fortæller for danske mellemkrigsforfattere – Kirk, Klitgaard, Branner er utænkelige uden Hamsun. Det er i fortællemåden Hamsun og ikke fx en Selma Lagerlöf (med *Jerusalem*), der ligger bag *Fiskerne*. Hamsuns betydning er fremhævet i *Fiskernes* modtagelseskritik, som Thing refererer; skulle han ikke også selv have undersøgt sagen?

I typologi og tematik tror jeg, at Kirk har haft et bevidst forhold – i sidste instans et bevidst modsigelsesforhold – til Harry Søibergs dengang berømte trilogi *De Levendes Land* (1916-20). Man ser hos Thing (s. 99), at Gelsted har strejft relationen; Thing gør det ikke.

Hermed har Things anmelder imidlertid røbet en betænkelig svaghed for komparatisme, ligesom tidligere for æstetisk rangordning. Det vil da være bedre at

slutte, inden Kirks genfærd ønsker en sendt til sund tørvegravning eller lignende, hvor de vel også kan bruge dårligere hoveder som undertegnedes.

Bogen har gode noter og bibliografier, men desværre ikke et navne- og titelregister.

Lars Peter Rømhild

Jens Frimann Hansen: Albert Dams forfatterskab. Silkeborg Biblioteks Forlag, Silkeborg 1995. 158 sider. Kr. 168,-.

Her et kvart århundrede efter forfatteren Albert Dams død henstår det betydelige livsværk, som strakte sig ujævnt over århundredets første tre fjerdedele, fremdeles temmelig uudforsket. Det er derfor både passende og praktisk at den første monografi om manden er en kort og informativ introduktion til *Albert Dams forfatterskab*. Forfatteren, Jens Frimann Hansen (JFH), har lagt vægten på en oversigt over de vigtigste af Dams værker, men meddeler også nyttige biografiske oplysninger og afslutter sit skrift med både tidstavle og bibliografi over Dams trykte produktion og de anmeldelser og anden omtale den har tiltrukket.

Forfatterskabsanalysen, som er overvejende kronologisk lagt an, fylder små firs sider, men giver virkeligt analytiske indblik i digterens motiv- og temaverden, livsforståelse og fortælle måde, reception og indflydelse. Bibliografien, som er på godt halvtreds sider, virker meget udførlig og bestyrker bogens funktion som hjælpemiddel for læg og lærer. Der afsluttes med et tekst- og personregister og åbnes med et forord ved Vagn Lundbye og et optryk af Dams første trykte tekst. Alt i en tiltalende indpakning og pæn sats og isprængt gode illustrationer og billedtekster.

For nye læsere af Dam vil den lille bog, som kunne have været endnu mindre hvis forfatteren havde luget ud i sine mange gentagelser, sikkert have værdi som appetitvækker. For kendere af forfatterskabet vil dens fortjeneste være mere problematisk. Snarere end at antyde de dam'ske teksters rigdom blegner den i forhold dertil. Og heller ikke dens litteraturfortegnelser er lydefric.

På første side af sin indledning om »Albert Dams forfatterskab« priser JFH den tidlige novelle »Tider går« (1918) som et »mesterværk«, hvori »forudsætningerne for [Dams] sene gennembrud [var] til stede«. Skønt »trykt i al ubemærkedhed« er den »en af de første danske modernistiske tekster overhovedet« (13) eller »en af de første rent modernistiske tekster i dansk litteratur« (80). Hellere end den besværgende gentagelse af påstanden havde man hørt hvad JFH forstår ved en modernistisk tekst, ikke mindst da han senere skriver at »Albert Dam følte ikke selv, at han tilhørte modernismen, han insisterede på at være sin egen, og det litterære slægtskab mellem modernismens digtere og Albert Dam var da også yderst minimalt« (69).

Den nærmere diskussion af »Tider går« (28-33) siger da også mere om tekstens og Dams særpræg end den siger om modernismen. Som i debutnovellen »Slud« (1905) og debutromanen *Mellem de to Søer* (1906) støder to verdener, na-

turens og menneskets, her sammen og interfererer med hinanden. Mens naturen beskrives som tidløs og determineret, er mennesket tidsbestemt og eksistentielt i sin åbenhed. Kontrasten mellem de to verdener ser JFH dog delvis overvundet, idet Dam indsætter en fortæller som med hjælp af metaforen og symbolet menneskeliggør naturen og naturaliserer mennesket. Denne lighed eller udveksling mellem det naturligt vegetative og rodløst menneskelige livsprincip finder JFH grundlæggende i hele Dams produktion (jf. 36-38, 59-60, 83), men det er dens tidlige tilsynkomst i »Tider går« der hævdes at udmærke denne tekst som et første skridt bort fra naturalismens og det folkelige gennembruds ideologiske former og hen imod modernismens æstetik.

Som JFH rigtigt bemærker, er det på grænsen mellem de to verdener at teksten træder i karakter. Men grænsen mellem menneske og natur er nu ikke den samme som mellem kultur og natur. »Netop i køernes vekslen mellem både at være natur og kultur udtrykkes tekstens grundlæggende modsætning«, siger JFH (31), som om køer og mennesker kunne være ét fedt. At tekstens erkendelse er mere sanset end rationel og at den kalejdoskopisk viser en verden som »på én gang er i evig forandring og dog den samme« (31), kan være rigtigt nok. Det samme stof i forvandlingens former symboliseres af røgen og beskrives af Dam selv som en lodret beståen, helt uanfægtet af tidens horisontale eller lineære dimension. Men med modernisme har det immervæk ikke meget at skaffe.

Dermed ikke sagt at Dams forhold til modernismen er irrelevant, kun at det ikke træder meningsfuldt frem før hans særegne menneskebillede får lov at fremstå i fuld figur, hvad det sjældent får i JFHs fremstilling. I »Tider går« er nøglesymbolet således ikke røgen, men ilden bag den, som både står for forvandling i tid og for summen af alle tiders liv som en »brandlugt i varm fylde« (»Tider går«, *Tekster 1905-1920* [1970], 23). Vøgterdrengen ude på marken genoplever her og nu en urgammel erfaring med ilden som giver ham varme minder om alle tider og alle steder. I centrum for oplevelsen ligger landsbyen, og da drengen om aftenen bringer sin tids- og stedsoplevelse hjem fra marken til den firlængede gård, som ellers repræsenterer det mest lukkede af alt, er det som en åben modtagelighed for dette univers og dets iboende menneskelighed. Og da mørket omsider lukker sig omkring dagen og ildens magi, hensættes følelsen blot til før tidernes begyndelse eller netop den tilstand som var ildens udgangspunkt og første crintringsspor.

Hvor samspillet mellem menneske og natur i teksten her da er mere kompliceret end JFH lader forstå, er det i den store roman *Saa kom det nye Brødkorn* (1934) desuden mere problematisk. Igen begynder JFH rigtigt med at tale om »en profetisk panteisme, hvor naturen fuldbyrder den selvrealisering, som mennesket er afskåret fra at kunne nå« (39). Udsagnet må dække hovedpersonen Hans Peters drøm om planter i vækst, som dog forudsætter mandens totale nederlag før virkeliggørelsen kan ske på egne betingelser i form af en gengældelse. Det falder også godt i tråd med en tidligere bemærkning om Dams anti-naturalisme, som går ud på at »skildre naturen i dens selvberørende og suveræne udfoldelse« (34). Men er det virkelig naturen der sådan fuldender hvad mennesket har begyndt? Er det ikke snarere naturen udsat for alskens kultivering, i nøje samspil med mennesket? I hvert fald samler Hans Peters oplevelser sig som følger:

De knækkede kærnestumper var bitre. I melet var bitterheden ved at fordele sig. I de små sprøde ærter var bitterheden gået sammen med kornets smag i en fælles aroma. (...) Han stod livsvarm i kold træk og samlede de varme hænder forsigtigt for ikke at spilde. (...) Han snuste og smagte. Han nikkede bævende og lallede frem. – Vokse med overrisling, bestøves under elektricitet, væksten fortsat under septembers høje luft sammen med efterårets bitre urter, frost, eftermodning i mørkt hus ved jord, gnidning til mel under legemsvarme, kulde udenom.

(2. udg., 1964, 334-35)

Det punkt hvor fremstillingen bedst fortjener navn af modernisme gælder opfyldelsen i ingenting. Her findes i det mindste et lighedspunkt med symbolisternes intethedsoplevelse og tomme transcendens. Specielt i senere tekster som ridsene »Menneskets stilling« og »Det klinger« (fra samlingen *Min moder og hendes sønner* [1969]) finder jeg en higen ud over den foreløbige tilværelse mod et mere transcendent mål, hvor higen selv er foreløbig – og formålsløs. Det påståede transcendent må unddrager sig tilnærmelse og forbliver ukendt.

Og ganske som Karl Bay i debutromanens fortsættelse, *I den firlængede gård* (trykt 1988), påtænker Hans Peter at emigrere til Amerika, der »repræsenterer i forfatterskabet rodløshedens rum, stedet hvor personerne kan skille sig af med traditionens bindinger og søge det ukendte mål og selvrealiseringen i det ukendte og uopdagede rum« (38). Men emigrationen bliver i intet tilfælde til noget, hvorfor selv rodløsheden og det ukendte bliver til ingenting. På samme måde med jomfruen i den senere roman *Jomfruen og Soldaten* (1951): kun »hendes eget lille Ingenting [bliver] tilbage. Opfyldelsen var nået i hendes stakkels Ingenting« (53). Og tilsvarende i den næste roman, *Dag så lang* (1954), »hvor Albert Dam følger en gammel mands livsopgør i hans sidste levende dage. Men han lader bevidst livsopgøret munde ud i ingenting« (59).

Er Dam da en digter i sensymbolismens tradition? Ja, et stykke af vejen er han. Om *Jomfruen og Soldaten* gælder som om »Tider går« at her »modsvares kulturlandskabet i romanen af naturens selvberørende tidløshed« (53). Ikke blot stilles autonome betydningsområder således over for hinanden i et gensidigt belysende spændingsforhold, som det er velkendt i (sen-)symbolistisk regi, men som grundlag for symbolismens opfyldelse i ingenting er netop denne poetik specielt meningsfuld. Når Dams lodrette beståen kan trodse tidens tand skyldes det ikke blot hans skildring af naturens uforanderlighed, men at tidens betydning overhovedet underordnes rummets i og med at tekstens tidsoplevelse erstattes af billedets rumlige virkning, enten det sker i form af træsnit, skilderi eller rids (jf. 56, 68, 76, 80). Fortiden både har været og er i denne fremstilling, som i øvrigt stiller natur mod kultur, og virkelighed mod kunst (80). Trodsen mod kronologien og opgøret mod genealogierne (54f.) ytrer sig i brud såvel som grænseovergange.

Alligevel er modernisme et fattigt ord at hæfte på Dams bestræbelser. Mødet mellem tiderne, det fortælles fortid og fortællerens nutid, er kun led i en mere omfattende selvrealisationsproces, hvor fortælleren på den ene side kræver forret for sin egen tidshorison men på den anden side opsøger den flygtige nutids livgivende forformer i fortid og urtid (57-60, 83). Metoden konfronteres specielt med

Johannes V. Jensens i *Den lange Rejse* (1908-22), som hævdes at udgå fra fortiden og at skildre nutiden som frugten af en ortodoks darwinistisk udvikling (85). Det er en overfladisk læsning af Jensens projekt så sandt som enhver digter er bundet til sin egen tidshorisont og så sandt som netop de enkelte romaner i *Den lange Rejse* tydeligt bærer præg af successive at være undergået forandringerne i samtidens kulturklima.

Mere berettiget betoner JFH (78 og 84) den subjektive og kunstneriske karakter af Dams evolutionsfilosofi som den fremsættes i *Vesteuropæers bekendelser* (1963) men også andre steder i forfatterskabet, fx i »Indgang« til *Menneskekår* (1967). Den heri selvrådige påstand om at menneskene mere eller mindre skulle nedstamme direkte fra krybdyr og padder, mens aberne på den anden side skulle hidrøre fra menneskene eller være menneskeliniens frafaldne, vil næppe gøre indtryk på videnskaben, men kan desuagtet tjene som et fiktivt postulat om hvad udviklingen kunne have indebåret og hvordan den intuitivt kan tage sig ud fra individets synspunkt (84). Modsat naturvidenskaben siges digtningen for Dam at »gøre det fortidige begribeligt og troværdigt« (69), hvad der lyder både begribeligt og troværdigt indtil JFH modsiger sig selv ved på samme side (84) at kalde det »individets virkelighedsopfattelse (...) løftet op i det kollektive«.

Det sidste lyder jo smukt men er ikke ganske lydefrit. Ikke bare benægtede forfatteren selv at han var modernist; han sagde også udtrykkeligt at »jeg er ikke digter, men fortæller« (*Digtere i forhør 1966. Samtaler med tolv danske forfattere ved Claus Clausen* [1966], 168). Og når »han erstatter naturvidenskabens evolutionsbegreb med sit eget dobbelte æstetiske evolutionsbegreb« (68), må man have lov at spørge efter sammenhængen i det sidste. Svaret går på en »dobbelt proces, hvor livet desuden tilkendes en værdi i det nu, hvor det leves« (68f.). Det sidste, altså »desuden«, lader sig høre, for det gælder den eksistentielle dimension, hvor fortiden som en lodret beståen forlener den vandret foranderlige tid, hvori vi lever nu, med en livsværdi. Men hvad med den anden, altså den første, del af dobbeltheden? Er også den af æstetisk-eksistenciel karakter og står vi i så fald ikke på bar videnskabelig, eller ubiologisk gyngende, grund? Hvis der mod forventning skulle være videnskab og ikke kun spekulation på spil i denne del af Dams diskurs, skylder hans fortolker at fortælle os hvilken.

Måske det er hvad han forsøger hvor han (82) skriver at ulig tekster med tidsforløb skal skildrerne »læses som en samling sideordnede tableauer, hvor hvert enkelt menneske har haft sin værdi, i og med det har været til. Intet menneske i skilderierne må gå til eller ofres for at følge en eller anden overordnet plan i evolutionen«. Står denne radikale humanisme ved magt, risikerer Dam at kysse videnskaben om evolutionen farvel, om ikke dybt godnat. Men hvis en tidløs sideordnethed er hans egen stedfortrædende vision, hvilken sammenhæng tilbyder denne da i stedet for den videnskabelige evolutionsteoris tidssammenhæng?

JFH stiller efter min mening spørgsmålet forkert, når han efterlyser »hvordan Albert Dam skaber en kontinuitet mellem de enkelte skilderier« (82); kontinuitet er en alt for enkel term for evolutionens forløb, der også rummer signifikante spring. Men spørgsmålet om indbyrdes sammenhæng består, for så vidt »der ikke er nogen tidslig afstand mellem de to virkelighedsformer« i skilderierne (83). Om svaret, »at de umærkeligt mødes i Albert Dams skildringer af de forhistori-

ske samfund«, må man derimod sige at det i al sin umærkelighed er bemærkelsesværdigt mærkeligt. Lidt som en sludder for en sladder.

Om resultatet af de dam'ske tidssammenstød skriver JFH andre steder fornuftigt, men sjældent kritisk eller inspireret. I *Morfars by. Fortællingskreds for et hundredeår siden* (1956) ser han rigtigt fortællerne vandre omkring i historierne, hvor deres synsvinkler undervejs relativiserer hinanden. Det sikre opløses i usikre sandheder og det rodfaste lokale i uendelighedens fjerne perspektiv. Lidt mindre diplomatisk udtrykt er sagen imidlertid den at Dam i tekst efter tekst forfølger sine sammensatte syner med en monoman energi der både kan være besættende og trættende. Derom giver bogen om forfatterskabet ikke rigtigt besked. Og det særligt interessante ved Dam er nu engang ikke hans filosofiske aspirationer, men hans ofte ufilosofiske tekstlige praksis.

Hvor modsætningen mellem tid og tidløshed, menneske og natur, ifølge JFH oprindeligt lå indarbejdet i modsætningen mellem plot og skildring (70), mener han at Dam i sine senere skildrier øger afstanden mellem modsætningsparrene og dramatisk udbyrder deres konfliktfyldte samspil. Det var denne tendens JFH så antydet allerede i »Tider går« og i begyndelsen af sin bog; her i bogens sidste del følger han tendensen til dørs med analyser af »Alrunc« og »Gartner« fra *Syv skildrier* (1962) og af »Indånding« og »Udånding« fra *Vesteuropæers bekendelser*. I de sidste (skrevet sidste i 50'erne) sker »det formelle gennembrud« i forfatter-skabet, mens Dam i de første »praktiserer sin vundne æstetik« (74).

En sammenligning mellem H. C. Andersens »Den lille Havfrue« og de dam'ske skildrier viser at hvor den første idealistisk hævder muligheden for at blive menneske, er de sidste anderledes eksperimentelle og fører enten helt væk fra det menneskelige eller til at menneskets forsøg på selvrealisation fremstår risikabelt og lidet lovende. I romanform er både skyld og gengældelse involveret, og i »Alrunc« dertil et symbol som er »symbol på symbolet selv« (77). Med kæder af negationer skaber Dams fiktion rent ud sagt »et mægtigt tomrum, der gør forstadiet til livets komme på jorden begribeligt« og »indkredser livets udvikling ved hvad det ikke er« (78). Processen ender for JFH med at ophæve alle distinktioner og fører ham til at tale om »evolutionens determinisme, eller rettere mangel på samme« og til sammenfattende at sige, at »kunst og liv er for Albert Dam to sider af samme sag, de er begge underlagt tilfældighedens vilkår« (79).

På dette sted er JFHs tale om morfologi og genealogi i forbindelse med Dam kommet så vidt at den første har fortrængt den anden. Hvor et stof bestandigt undersøges for vandlingens former og dog fremdeles synes at forblive uforanderligt, må genealogien befinde sig i et tomrum. Men igen er der grund til at betvivle den modernistiske doktrin. JFH gør det såmænd selv, hvor han om hovedpersonen Søren i romanen *Mod det ukendte mål* (posthumt udgivet i 1986) emfatisk skriver at »slægtsbegrebet får betydning for Sørens meningsindhold i tilværelsen. Netop i slægtens fortsatte beståen finder han en form for mening i tilværelsen, idet slægten naturligt kæder de fjerneste tider sammen med Sørens egen tid og fremtiden« (48).

Romanen er ganske vidst skrevet tidligere end skildrierne og har ikke helt deres radikale form. Alligevel er der grund til ikke at kaste genealogien ud med morfologien blot fordi de to ikke harmoniserer i konventionel forstand. I en kom-

mende opsats med titlen »The Prison-House of Culture: Linking Albert Dam and Michel Foucault«, mener jeg således i Dams tidlige fængselsartikler (omtalt kort af JFH, 52) at kunne lokalisere en foregribende genealogisk model. Modernisten er altså klassiker, som Artur Lundkvist for længst har fastslået (og som jeg har bifaldet i en artikel om *Mod det ukendte mål*, som JFH i sin bibliografis nr. 509 har anbragt under en helt anden roman).

I forordet til JFHs bog skriver Vagn Lundbye om sine besøg i 1960erne hos Albert Dam og hans kone at han da indså »at intet er vigtigere end det, vi ikke forstår« (9). Både Lundbye og Lundkvist har kaldt Dam for en af Danmarks største forfattere i dette århundrede, og mon ikke hans utrættelige og kompromisløse livtag med tilværelsens ubegribelighed er en af forklaringerne.

JFH giver et godt overblik over både Dams personlige og kunstneriske indsats på dette punkt. Opvæksten i almuesamfundet endte med skolegang og opbrud fra den firlængede gård samtidig med at landlivet selv blev ændret af industrialisering og udgrænsedes af byliv. Først markeredes distancen mellem barn og voksen, land og by, sanselighed og selverkendelse af sproget selv. Senere kom rød-løsheden og rødderne til i én uendelighed at trække i hver sin retning i forfatter-sprogets regi.

Fra første færd blev den store generation af folkelige digtere med jordforbindelse og store syner en inspiration (21), men Dams dynamik trak ham snart ud af dette (ge)led og gjorde flydende fart og bevægelse til hans holdepunkt (18, 22-25). JFH taler om »forandringens æstetik« (24) og Vagn Lundbye mere malende præcist om »et lodret dansende altid« (10). Begge dele lyder tilforladeligt, men havde anderledes store omkostninger. Rødløshedens angst driver mod ukendte mål som aldrig nås (36-37), og selvrealisering bliver et spørgsmål om hengivelse til processen og om endeløs higen uden opfyldelse. En tyngende skyld hører med på omkostningssiden og kun en sanselig drøm om at se den evindelige forvandling føre til en form for naturlig vækst i en plantes skikkelse kan lette byrden (40-42).

Det er i disse grundvilkår Dam fordyber sig, sagligt og usentimentalt, uden ringeste hang til virkelighedsflugt eller virkelighedsforskønnelse. Som der står i *Jomfruen og Soldaten*: »det kom måske an på selv at blive taget i brug og unklade at stille forventninger eller fordringer til andre« (2. udg., 1966, 154). Det lyder endda mindre drastisk end det er, så her hvor man ikke kan forlange at JFHs korte introduktion til forfatterskabet fortsat skal være til vejledning, kan der være grund til at citere Dams egne formuleringer. Fra et par sider i *Dag så lang* bl.a. disse:

Hvor forfejlet mit levned har været, det var mig selv og mit eget liv, med kroppens uappetitlighed og glæder, med sindets angst og rørelser var det min verden, dette levede liv er en tildragelse som aldrig dør, det står og gælder evigt, det er mit uden afslutning. (...) Hver ting mødte mig som en uskyldig tilfældighed, jeg tog den ind i mit ansvar og gjorde den til min skæbne, skulde det gøres om var jeg nødt til det samme af egen fri vilje. (...) Jaget og hidset sprang min længsel frem i stærk higen, og jeg nåede det modsatte af hvad jeg stræbte mod, fri og uskyldig stræben blev grumset og

uhumsk som en ynkværdig byld. (...) rystende og dinglende har jeg fortsat min stræben efter det absolutte som opløste sig og gav mit livs indhold af fast oplevelse og tyngende fejl.

(2. udg., 1964, 144f.)

I passagens midte finder vi banalt sagt eksistentialismen på dansk. Men omkring denne kerneindsigt har vi en kødfuld frugt af sansede modsætninger, stor illusionsløshed og en fuld bevidsthed om paradokserne og absurditeten i det valgte livsprojekt. Tegn på en uforkortet hengivelse til livet som en fordring hinsides al fornuft. Med Kierkegaards kristendomsforståelse har dette så vist intet at skaffe, men med radikaliteten i hans tydning af fordringen: alt. Med opbyden af en voldsom sproglig spændingsfylde udfolder Dam sin radikale indsigt uden at antyde nogen »closure« eller anden form for harmonisering/rationalisering, hvortil det ubegribelige ellers gerne frister. Tværtimod fastholder han det uforståelige med midler der ikke er for fastholdere. I *Vesteuropæers bekendelser* med ord som disse:

En forestilling og dens modsætning har samme levende gyldighed, en usikkerhed syrer hvert begreb og mennesker griber deres usikre stade som om der ikke kan være anden tro mulig end den simple at være til, hvad er den inderste forklaring. Spørg bare, der kommer intet svar. (...) Et menneske synes aldrig at kunne stræbe nok, kun i den stadige stræben er en foreløbig og betinget hvile. Med risiko for at gribe ind i andres ligeså ideelle stræben stiler det enkelte menneskes stakkels stræben mod en usikker moral og en fuldstændig uvished om sin stræbens værdi og sit endelige mål. (...) En hvirvel af uforståeligheder og urimelige usandsynligheder er den kompakte hårde håndgribelighed mennesker har at arbejde med, vi er til, tingene om os er til og hvert fnug, hver føling er verdens midtpunkt og lige langt fra den grænse som ikke er til.

(1963, 78, 86, 172)

Få danske forfattere har i den grad trodset solipsismen med selvfølelse og udvidet vort tilværelsesbegreb ved ikke at reducere det virkelige til det forklarlige. Mere poetisk kompromis- og illusionsløst end det sker i *Menneskekår* kan det dårligt siges: »Alle muligheder står åbne og hver forment antagelse er en fejltagelse. Svævende ophængt i vor uvished kan vi blot stride i en helt modig kamp, eller er der ingen kamp eller noget at stride for og imod« (1967, 190). Hvor Dams »modernisme« på den ene side grænser til det klassiske, grænser den på den anden side til det ikke-sekventielle eller hypertextuelle.

JFH har vovet sig på at kortlægge det grænseløse og tyde det uudtydelige. Det skal han ikke høre utak for, selv om han ikke er sluppet helt godt fra det. Min største anke mod hans bog, som med sine begrænsninger fortjener at blive læst, er at den ikke har indreflekteret den modsætning der ligger i at dens læsning indskrænker meningsfylden i Dams modsætningsfylde. Således kommer en mindre givende modsætning til at skygge for en større, som burde have været oplyst og

ikke fordunklet. Til læserens trøst er der dog, som ovenfor antydnet, yderligere modsætninger i fortolkningen selv, og takket være dem er det muligt at se igennem dens forenklinger og ind i den modsætningsfylde den har søgt at sætte på formel.

Den voksende interesse for Dam i 50'erne gjorde det dog »ikke lettere for ham at få sine bøger trykt, omend det var blevet nemmere«, skriver JFH et sted (56). Den sætning har jeg grundet længe over. Måske man lidt drillende kunne tage JFH på ordet og sige om hans bog at den ikke har gjort det lettere at læse Dam, omend det er blevet nemmere. Hvis Dams særlige tyngde er blevet lettere at begribe, er det kun fordi den er blevet lettet. Sådan for nemhedens skyld.

Til slut et par hastigt tagne stikprøver fra den faktuelle småtingsafdeling. I bibliografiens nr. 136 skal p. 128 være p. 228; i nr. 190 og 196 er titlerne mangelfulde, og nr. 190 er ikke et interview; nr. 445 mangler navnet på anmelderen (Per Højholt); nr. 527 er en anmeldelse (ved Henrik Wivel) af *Mellem de to Søer*, ikke som angivet af *I den firlængede gård*; Darwin optræder i teksten (80) men ikke i personregisteret; og mesteren Johannes V. Jensen, som nævnes for fire sider i registeret, optræder faktisk også på en femte (82).

Poul Houe